

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“**

Красимира Георгиева Фучеджиева

**СЕМАНТИЧНИ АСПЕКТИ НА ЕТИМОЛОГИЧНИЯ
АНАЛИЗ НА БЪЛГАРСКА ГЛАГОЛНА ЛЕКSIKA
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ „БЪЛГАРСКИЯ
ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК“)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователната и научна степен „доктор“
Професионално направление: 2. 1. Филология
Научна специалност: Общо и сравнително езиковедие

Научен ръководител:
доц. д-р Христина Дейкова

София, 2023

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита по време на разширено заседание на Секцията за българска етимология в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, проведено на 11. 05. 2023 г.

Дисертацията съдържа 381 страници и се състои от уводна част (стр. 7 – 80), изложение (стр. 81 – 309), заключение (стр. 310 – 319), приложение (стр. 320 – 363), библиография (стр. 364 – 376), справка за научните приноси в дисертацията (стр. 377 – 380) и декларация за достоверност на данните (стр. 381).

Защитата на дисертацията е насрочена за 20.07.2023 г. от 14:00 ч. в зала „Проф. Ал. Теодоров-Балан“ на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН. Тя ще се проведе на открито заседание на научно жури в състав:

1. Проф. д-р Елка Мирчева
2. Проф. д-р Сия Колковска
3. Проф. д-р Маринела Младенова
4. Доц. д-р Биляна Михайлова
5. Доц. д-р Албена Мирчева

СЪДЪРЖАНИЕ

I. УВОДНА ЧАСТ	5
Введение	5
1. Обект, предмет, цели и задачи на изследването	5
2. Изходни теоретични постановки на изследването	7
2.1. Общолингвистични методологични принципи	7
2.2. Теоретични постановки за лексикалното значение	8
2.3. Семантичен аспект на етимологичния анализ	12
3. Състояние на изследванията по темата на дисертацията	16
4. Методология на изследването. Подходи и методи	18
II. ИЗЛОЖЕНИЕ	22
ПЪРВА ГЛАВА. Семантичен развой на български глаголи от праславянското гнездо * <i>per-</i> / * <i>pъr-</i> / * <i>par-</i>	22
ВТОРА ГЛАВА. Семантичен развой на глаголи от етимологичното гнездо на <i>пръскам</i> (< праслав. * <i>prāskāti</i>)	24
1. Значения на глаголите <i>пръскам</i> и <i>пращя</i> и на техни производни..	24
2. Етимология на глаголите <i>пръскам</i> и <i>пращя</i>	24
3. Семантичен анализ на глагола <i>пръскам</i> и семантични преходи в етимологичното му гнездо	26
3.1. Значения, възникнали въз основа на семантичния признак 'удрям (силно)'	27
3.2. Значения, възникнали въз основа на семантичния признак 'шум'	27
ТРЕТА ГЛАВА. Семантичен развой на различни по произход български глаголи от едно и също лексико-семантично поле	28
1. Лексико-семантично поле 'удрям (силно)'	28
2. Лексико-семантично поле 'ям'	31
2.1. Значения, възникнали в резултат от метафоричен развой	32
2.2. Значения, възникнали в резултат от метонимичен развой	32
2.3. Значения, възникнали в резултат от метафоричен и метонимичен развой	34
3. Лексико-семантично поле 'говоря'	35
3.1. Звукоподражателни глаголи със значение 'говоря (прекалено много) (празни приказки)'	36
3.2. Звукоподражателни глаголи с редулициран корен със значение 'говоря безсмислено' ('говоря много' или 'говоря неясно')	37
3.3. Глаголи със значение 'говоря неразбрано, неясно'	38
3.3.1. Звукоподражателни глаголи с редулициран корен	39
3.3.2. Глаголи с изходно значение 'дъвча'	40
3.4. Глаголи със значение 'говоря със силен глас' (→ 'говоря')	41

3.5. Глаголи със значение 'карам се'	42
3.5.1. Звукоподражателни глаголи	42
3.5.2. Глаголи с изходно значение 'лая'	43
3.5.3. Глаголи с изходно значение 'нацапвам, омърсявам'	43
3.5.4. Глаголи с изходно значение 'наранявам'	44
3.6. Глаголи със значение 'обиждам'	45
3.7. Глаголи със значение 'клеветя, оклеветявам, злепоставям'	46
3.7.1. Глаголи с изходно значение 'мърся, цапам'	47
3.7.2. Глаголи с изходно значение 'пробождам, надупчвам'	47
3.7.3. Глаголи с изходно значение 'вдигам силен шум'	48
3.8. Етимологични етюди, свързани с глаголи за говорене	49
3.8.1. За произхода на глагола <i>лапардосвам</i> 'бърборя' (опит за обяснение чрез семантични паралели)	49
3.8.2. Значението на глагола <i>казвам</i> като резултат от семантичен развой	50
3.8.3. Значения на глагола <i>вадя</i> 'клеветя, злословя' и на производния от него глагол <i>обаждам (се)</i>	50
3.8.4. За възможния домашен произход на думите <i>ваджия</i> и <i>ваджийски</i>	51
III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	52
IV. ПРИЛОЖЕНИЕ: Каталог на семантични преходи, установени в изследването	53
Библиография	54
Справка за научните приноси в дисертацията	57
Списък с публикациите по темата на дисертацията	60

I. УВОДНА ЧАСТ

Уводната част (стр. 7 – 80) започва с **Въведение** (стр. 7 – 9) и включва **Обект, предмет, цели и задачи на изследването** (стр. 9 – 11), **Исходни теоретични постановки на изследването** (стр. 12 – 37), **Семантичен аспект на етимологичния анализ** (стр. 37 – 67), **Състояние на изследванията по темата на дисертацията** (стр. 68 – 73) и **Методология на изследването. Подходи и методи** (стр. 73 – 80).

Въведение

Във **Въведението** се изтъква, че като дял от езикознанието, който се занимава с изследване на източниците за формиране на речниковия състав на езика и с процесите, свързани с това, етимологията има за цел да реконструира речниковия състав на даден език във възможно най-древния му предписмен етап на развитие. Подчертава се, че именно в този период неизбежните фонетични, словообразователни и семантични изменения в езика на изменения са най-интензивни и многообразни. Изтъква се, че основен методологичен критерий за успешно етимологизиране на думите е прилагането на **комплексен етимологичен анализ**, който съчетава методите на **фонетичния, словообразователния и семантичния анализ**. Отбелязва се, че на съвременния етап от развитието на етимологията се отделя все по-голямо внимание на семантичния аспект на етимологичния анализ, който дълго време е бил подценяван в сравнение с фонетичния и словообразователния аспект на анализа. Посочва се и основният фокус на изследването, което е посветено на **семантичния аспект на етимологичния анализ на българска глаголна лексика** и като е ориентирано към етимологичната лексикографска практика в „Българския етимологичен речник“ (по-нататък БЕР).

1. Обект, предмет, цели и задачи на изследването

Обект на настоящото изследване са български глаголи от общоупотребимата и диалектна лексика, които са включени в „Българския етимологичен речник“. Това са предимно многозначни глаголи от домашен произход. Подбрани са, от една страна, глаголи от етимологичното гнездо на *perà*, продължители на праславянския отгласен ред **per-/ *pъr-/ *par-*, чийто изходен индоевропейски корен е с установено първично значение 'удрям'.

От друга страна, обект на анализ са глаголите от етимологичното гнездо на *прѣскам*, чийто първичен корен, традиционно определян като звукоподражателен, е с неустановено първично значение. Като доказателствен материал за предполагащите различни степени на семантичен развой при глаголите от тези гнезда се привеждат примери за аналогичен развой при други глаголи с различен произход, но с подобна семантика. Анализират се и различни по произход глаголи от лексико-семантичните полета 'удрям', 'ям', 'говоря', които са широко представени сред включената в БЕР лексика. Отправна точка за избора на тези лексико-семантични полета са някои от установените степени в семантичния развой на посочените по-горе глаголи.

Основен **предмет** на изследването са диахронните семантични изменения при посочения фрагмент от българската глаголна лексика и семантичната реконструкция в нейното широко разбиране, т. е. насочена не само към установяване на първичното значение, а и на отделните етапи в семантичния развой.

Целта на изследването е въз основа на конкретен лексикален материал, разгледан системно, да бъдат установени семантични преходи, които могат да бъдат определени като регулярни в българския език, а и в по-общ типологичен план.

Като по-конкретна цел се набелязва и съставянето на *Каталог на семантичните преходи, установени в изследването*, който би могъл да бъде полезен за етимологичната практика в „Българския етимологичен речник“. Примерите в подобен списък на възможните семантични преходи биха могли да бъдат използвани като доказателствен материал в полза на една или друга етимологична хипотеза. От една страна, разкриването на регулярни семантико-derivационни процеси в диахронен план може да подпомогне семантичния аспект на етимологичния анализ на конкретни думи, особено на думи с неясна етимология, както и при разграничаването на древни и по-късни омонимни корени, което е от съществено значение при изработването на речник от гнездови тип, какъвто е БЕР. Тъй като този каталог е съставен само въз основа на изследвания в конкретната работа материал, то той по-скоро трябва да се приема като основа, която впоследствие може да бъде допълвана и разширявана на базата на допълнителен лексикален материал.

За постигане на поставените цели се изпълняват следните **задачи**:

1. Изяснява се етимологията на разглежданите глаголи в рамките на избраното етимологично гнездо или на съответното лексико-семантично поле;

2. Възстановява се първичното значение в етимологичното гнездо на изследваните глаголи и се проследяват посоките и степените на семантичния развой в етимологичните им гнезда въз основа на всички засвидетелствани значения в българския и в родствените славянски езици;

3. Прави се опит за изясняване на механизмите на семантичната деривация в диахронен план чрез разкриване на конкретните семантични признаци, съществуващи в първичното значение;

4. Изградените хипотези за възможните отношения на производност между значенията се удостоверяват с помощта на семантични паралели;

5. Установява се редовността на определени типове семантични преходи чрез привеждане на други типологични паралели, включително и от други езици;

6. Установяват се и други възможни пътища на семантична деривация, довели до синонимно значение в рамките на едно лексико-семантично поле;

7. Установените въз основа на анализирания примери регулярни семантични преходи се систематизират.

2. Изходни теоретични постановки за изследването

2. 1. Общолингвистични методологични принципи

В тази част се посочват някои общолингвистични методологични принципи, които служат като **изходни теоретични постановки за изследването**. Уточнява се, че се изхожда от разбирането за **системно-структурния характер на езика**, т. е. за „вътрешната „подреденост“ на езиковата система, на съвкупността от вътрешносистемни и междусистемни връзки“ (Бояджиев 1995: 42). Самото изследване се провежда на равнището на лексикалната система, и по-точно – на подсистемата на пълнозначните думи, която обхваща и глаголната лексика.

Друго общо положение, от което се изхожда в работата, е идеята за **единството между синхронията и диахронията** в лингвистичните изследвания, с което се преодоляват ограниченията, поставени от рязкото Сосюрово разграничение между тези два подхода към изучаването на езиковите явления. Споделя се виждането на Т. Тодоров, че съчетаването на синхронния и диахронния подход в етимологичните изследвания води до „особено плодотворни езиковедски търсения“, съответства на „диалектичното единство на диахронията и синхронията и съдържа голяма познавателна сила“ (Тодоров 2002: 24).

2. 2. Теоретични постановки за лексикалното значение

В тази част се изяснява понятието лексикална семантика, коментират се спецификите на глаголното значение, динамиката на лексикалното значение, семантичната номинация и свързаната с нея многозначност, както и целесъобразността от прилагането на компонентния анализ на лексикалното значение в диахронните семантични изследвания.

Доколкото обект на изследване в настоящата работа са отделни лексикални единици (предимно многозначни глаголи), и по-конкретно тяхната семантика, са взети предвид някои основни теоретични постановки за същността на **лексикалната семантика**. Изхожда се от съвременната представа за лексикалното значение като компонентна структура (***структура от семантични компоненти***) или като ***комплекс от семантични признаци***, наричани още *семи*, *семантични множители*, *семантични маркери* (Пернишка 1993: 40) (в настоящото изследване е възприет терминът *семантичен признак*). Те са разположени в ядрото и в периферията на значението, а между тях съществуват определени йерархични връзки. Съществено за този труд е и разбирането, че „семите на лексикалното значение обикновено са *имплицитни*, *скрити*“ (в смисъл че езиковият знак е арбитражен); съществуват обаче и *явни* признаци, които при производни („мотивирани формално“) думи се проявяват в словообразователното (структурното) значение, отчасти видимо от формата“ (БЛ 2013: 412).

Обръща се внимание и на някои **специфики на глаголното значение**, като се има предвид, че семантичният тип на значенията има потенции, които определят връзките и развитието на тези значения в речта (Пернишка 1993: 60). Като съществена характеристика на глаголното значение се приема неговата *предикатност*, свързана с това, че то назовава нематериални, най-често абстрактни понятия, а комуникативната му стойност е *характеризираща*. Съществено свойство на глаголите в семантичен аспект е, че „в полисемията значението им се „измества“, свързва се с нова номинативна функция главно поради приемане на семантични признаци от контекста, като запазва много от първоначалните си признаци“ (Пернишка 1993: 60). С това е свързано и наблюдението на Уфимцева, че „всеки пълноценен глагол е потенциална синтагма“, тъй като в съдържателен план признаковите названия сформират свое знаково значение в самия „акт на знакообразуване, в номинацията, при което се взема предвид носителят (субект, обект) на този признак“. Освен това при употребата в речта това значение „допълнително се уточнява, конкретизира и формира чрез самия кръг от имена на предмети, с които се съчетава“ (Уфимцева 1986: 137). Тази особеност на глаголните значения безспорно стои в основата на наблюдението, че „между пълнозначните думи най-силно развиват многозначност признаковите думи“, и то най-вече глаголите (БЛ 2013: 523).

Във връзка с характерната за глаголите многозначност в уводната част се засяга и проблемът за **динамиката на лексикалното значение**. Тя трябва да бъде разбирана в контекста на общата представа за всеки жив език като за постоянно променяща се система, в която „винаги нещо се ражда и нещо отмира – ясно или приглушено, по-бавно или по-ускорено“ (Бояджиев 1995: 44). Това наблюдение акцентира върху факта, че макар да представлява строга йерархична конструкция от свързани помежду си компоненти, лексикалната система (и лексикалното значение в частност) е структура, която е подвластна на различни еволюционни процеси. Тя може да бъде допълвана, преподреждана или разрушавана, което някои учени дори определят като естествен „стремеж“ на езиковия знак: „Знакът се стреми да придобие други функции вместо своята

собствена“, а значението „се стреми да се изрази с други средства, вместо със своя собствен знак. Те са асиметрични; образувайки двойка, те се оказват в състояние на неустойчиво равновесие“ (Карцевский 1965). Именно това има предвид и Ж. Бояджиев, когато заключава, че в езиковата система по правило възникват „участъци на „нарушено равновесие, зони с „повишено напрежение“, които обикновено са зародиши на нови явления и процеси“, поради което „в езика системното и антисистемното, правилата и изключенията се допълват и пронизват“ (Бояджиев 1995: 44).

Основни „антисистемни“ процеси в областта на семантиката, които са обект на наблюдение в настоящия труд, са *стесняването и разширяването на семантичния обем на думата*, които се осъществяват по време на целия езиков развой. Следствие от разширяването на семантичния обем на думата е *многозначността*, свързана и със способността на езиковия знак да получава вторична функция (посредством процеси като метафора, метонимия, конотация). Тази способност, от своя страна, е предпоставка за явлението вторична (семантична) номинация, при която думата се използва вторично, с вторична функция за означаване на един отделен признак от това лексикално значение или на друго понятие, като по този начин попада в нови парадигматични отношения. В основата на това изменение стоят процеси като *разместване, отпадане, включване или заместване на отделните семи*, което става „под влияние на установените в отражателната дейност на човека количествени и качествени връзки между обектите и благодарение на естествената способност на мисленето да синтезира и разлага в процеса на човешкото познание и формиране на понятията“ (БЛ 2013: 521). Важно за конкретната работа е наблюдението на Ю. Апресян, че „признак, който се явява асоциативен и прагматичен в едно лексикално значение, става съществен и семантичен в друго“ (Апресян 1974: 68).

Взема се под внимание и това, че семантичният развой може да бъде *верижен* или *радиален*: при верижния всяко ново значение се мотивира от предходното, докато при радиалния едно и също изходно значение може да мотивира няколко

вторични (БЛ 2013: 523). При това споделяме виждането, че структурата на многозначна дума се отличава с определена *подреденост и структурна организация на съдържанието*, което според Уфимцева е основно свойство на полисемантичните думи, осигуряващо тяхната синхронност и историческа идентичност (Уфимцева 1986: 29). С други думи, „значенията на многозначната дума са свързани помежду си и в определена *системна йерархия според мотивационната връзка* между изходното и получените от него повече от едно вторични (преносни) значения“, като при това лексемата все пак „остава тъждествена сама на себе си“ (БЛ 2013: 522-523). Именно подредеността и организацията на съдържанието са предпоставка за **регулярността на семантичния развой**, каквато се установява при изследваните тук глаголи. Споделя се и мнението, че многозначната дума може да се разглежда като звено от една цяла верига на „смыслепожращения“, която побира в себе си мотивиращи смисли от произвеждащи основи – и едновременно с това предава своя мотивационен потенциал на собствените си деривати (вж. Березович 2014: 203).

Друга водеща за изследването теоретична постановка е разбирането, че значението на думата може да бъде разложено на семантично натоварени **компоненти**. Всеки компонент представлява елементарна, възможно най-малка смислова единица, която участва в семантичната структура на определена лексема или лексико-семантична група. Този аналитичен подход е в съзвучие с някои основни принципи на структурализма, който „си поставя за цел да анализира функционалните признаци в езиците и да установи парадигмите на съответните функционални единици, като ги сведе до техните най-елементарни частици (елементи) чрез определени операции на идентифициране и анализ“ (Косериу 1990: 173). С развиването на схващането за лексикалното значение като съвкупност от семантични признаци (семи), организирани в определена йерархия и свързани съответно с конкретни признаци на означаемото, през миналия век се разработва и методът на **компонентния анализ**, смятан и днес за един от сравнително точните подходи към изследването на лексикалното значение. Неслучайно Лайънс прави интересно сравнение с термини от т.

нар. точни науки: „Доколкото компонентният анализ се асоциира с концептуализма, смисловите компоненти (за които засега няма общоприет термин) могат да се мислят като атомни, а значенията на конкретните лексеми – като молекулярни понятия“ (Lyons 1977: 317). Споделяме разбирането на Лийч, че в комбинация с други нива на анализа компонентният анализ може да бъде елемент от изграждането на „по-мошен модел на значението“ (*more powerful model of meaning*) (Leech 1981: 117–118). Като „най-използвания метод за семантичен анализ“ определя компонентния анализ и И. Касабов (Касабов 2006: 45).

2. 3. Семантичен аспект на етимологичния анализ

В т. 2. 3. Семантичен аспект на етимологичния анализ

се обръща внимание на семантичната реконструкция и на явлението деетимологизация, на семантичната типология и на семантичния паралелизъм, както и на когнитивната теория за лексикалното значение в контекста на етимологичните изследвания.

Уточнява се, че под *семантична реконструкция* се разбира възстановяване на по-старо или предходно значение на думата, което в по-широкото разбиране на понятието предполага да се отчитат и различни междинни етапи в еволюцията на семантиката, за чието съществуване обаче не винаги могат да бъдат открити доказателства. Затова и въпросът за диахронната семантична реконструкция няма еднозначно решение, нито е установен някакъв определен механизъм, по който тя трябва да бъде провеждана. Споменават се някои теоретични постановки, свързани с диахронната семантична реконструкция, обобщени в методологичен аспект от Ж. Колева-Златева (Колева-Златева 1998). Споделяме например изразеното от нея разбиране за „наличие на определени закономерности в лексикално-семантичната диахрония, които се отнасят както до еволюцията на езика и лексиката като цяло и засягат причините и механизмите на лексикално-семантичните промени, така и до съдържанието на самите промени“, а също и със заключението, че „строги предписания относно процедурата на етимологичното изследване като цяло и семантичната реконструкция в частност не могат да се

изведат, защото тя зависи от конкретния лексикален материал“ (Колева-Златева 1998: 86).

Опираме се и на разбирането на Е. Березович, че „реконструкцията на мотивацията може да бъде проведена, след като преходите и паралелите бъдат установени „статично“ – като двойки от словесни „точки“, между които някога са били прокарани (или се прокарват в момента, дори и по нова траектория) смислови линии“ (Березович 2014: 204). Важно за работата ни е и схващането ѝ, че семантичните (семантико-номинационните) паралели могат да бъдат разглеждани като „лексикални редове, демонстриращи сходни модели на смислово развитие на думи, в рамките на които се възпроизвежда както собственият преход на значенията, така и неговата мотивация“ (Березович, пак там). Мнение, което споделяме напълно в настоящата работа, чиято цел е да даде своя малък принос към голямата тема за *систематизирането на семантичния паралелизъм в помощ на етимологичните изследвания*. При това усилията ни са насочени към откриване не на задължителни, а на възможни семантични промени, произтичащи от първичното семантично съдържание на етимона.

Затъмняването на връзката между форма и значение, известно още като **деетимологизация**, е резултат от историческите изменения на формата на думата, както в много случаи и от промяна на нейното първично значение, а също така и от неизбежния развой на лексикалната и граматичната система на езика. Посочва се, че като проява на **деетимологизация** трябва да бъдат разглеждани и част от вторичните значения, възникнали в рамките на дадено етимологично гнездо, особено когато конкретната мотивация за тяхното възникване не може да бъде определена със сигурност. Има и ситуации, в които дадена дума отпада от родовото гнездо и приема съвсем ново значение, при което възникват т. нар. семантични омоними.

Всички изброени явления са елементи от една от специфичните функции на езика като знакова система – езиковата деривация, която се отнася предимно за словообразуването, но е и широко разпространен във всеки жив език основен принцип за образуване на нови значения на всяка дума на базата на вече съществуващи в езика основни,

граматично прости коренни думи (Касабов 2006: 16). Именно деривацията е причина както за жизнеността на езиковата система, така и за необратимия процес, при който в хилядолетната си история думите понякога напълно загубват своето първоначално значение, първичната ономаσιологична мотивация става неясна или остава само като фонова памет, подсъзнателно знание за възможните обстоятелства и конкретните детайли, съпътстващи дадено първично действие, процес или възприятие например. В много по-голяма степен това се отнася за признаковата лексика (в сравнение с предметната) поради огромния потенциал на признаковите значения да се свързват допълнително с нови и нови понятия, да „обрастват“ с нови значения, а от друга страна „да се освобождават“ от първичната си семантика при всяка своя употреба, да приемат семантични признаци от контекста, като при това запазват до голяма степен и най-съществените си ядрени признаци. С такава трудноуловима, подвижна, дифузна и разнопосочна материя, неподдаваща се на еднозначна и категорична систематизация, всъщност се занимава семантичният аспект на етимологичния анализ.

За семантичния аспект на етимологичния анализ от особено значение е възможността да бъде установена определена **типология на семантичните изменения**. Такава типология търси и С. Толстая, според която семантичната реконструкция изисква „да се изяви логиката на развитие на праславянската дума, да се определят импулсите и механизмите, лежащи в основата на семантичните процеси (метафорични и метонимични преноси, семантична ирадиация, конкуренция и взаимодействие на семантични модели, външно влияние, калкиране и пр.), да се структурират елементите на значението и да се разкрие неговата вътрешна йерархия и накрая да се отделят „типичните“ съчетания на значенията, свързани с явленията на регулярната (категориална) многозначност, от индивидуалните случаи на съвместяване на различни значения в рамките на една лексикална единица“ (Толстая: 2008: 13 – 14). Особено продуктивен подход в изследванията по семантична типология е установяването на паралели между конкретни семантични преходи, а идеята за създаване на справочник на възможните **семантични паралели**

става все по-актуална. В опит да се типологизират семантичните изменения по принцип, някои учени се опитват да определят набор от *универсални семи (семантични универсалии)*, които изграждат значението на думите във всеки език (Гринберг 1970: 39). Като изхождат обаче от разбирането, че „очевидно синхронните и диахронните универсалии са взаимосвързани“, Гринберг, Осгуд и Дженкинс уточняват: „тази връзка се изразява във факта, че няма такова синхронно състояние, което да не е резултат от някакви диахронни процеси (с изключение може би при новообразувания като изкуствените и т. нар. пиджин езици), точно както няма такъв диахронен процес, резултатът от който да е синхронно състояние, което да не отговаря на универсалните закони“ (Гринберг 1970: 40).

Споделя се мнението, че един от механизмите за намаляване на хипотетичността и увеличаване на надеждността на етимологичните тези е прилагането на *системен подход при диахронните семантични изследвания и семантичната реконструкция, етимологизация на цели лексикални групи*, обособени по различни принципи (етимологично гнездо, лексико-семантична група) и разширяване на фона на етимологизацията на една дума до размерите на *морфосемантично поле*, обхващащо всички думи, които по форма или по значение могат да бъдат съотнесени с анализираната дума и да се окажат причина за нейното изменение (синоними, антоними, пароними, думи, производни от анализираната дума, контекстуално обкръжение). Подобен скромнен опит за систематизиране на някои регулярни семантични преходи при български глаголи се прави и в настоящата работа, в която се поставя акцент върху диахронната семантична еволюция. Тя се изследва в рамките на конкретни етимологични гнезда и лексико-семантични групи. Изследването е монолингвистично, базирано е на български езиков материал и е диахронно ориентирано, но в редица случаи се прилага и синхронен подход на анализ, за да се изведат някои типологични особености, които се проектират и на диахронно равнище.

Някои съвременни семантични теории разглеждат езика в контекста на **когнитивната дейност на човека**, т. е. в контекста на възприемането и осмислянето на действителността през призмата на човешкото съзнание. Концепциите за едни и същи

фрагмент от реалността обаче могат да бъдат различни. Доколкото е тясно свързан с конкретния човешки опит и със средата, а съответно и с времето, в което се осъществява концептуализацията на действителността, този подход към изследването на семантиката е трудно приложим в диахронен план, и особено към най-древните езикови пластове. Основна причина за това е фактът, че концептуализацията може да бъде различна не само в различните епохи, но и в различните човешки общности, дори и да са носители на един и същ език. Именно поради това в етимологичните изследвания към подобен вид семантичен анализ следва да се подхожда много внимателно и винаги с оглед на предполагаеми древни концепти, съобразени, доколкото е възможно, с конкретната култура. Без да подценяваме ефективността и евристичността на когнитивния подход, смятаме, че той не би могъл да бъде в еднаква степен приложим при етимологизиране на огромен по обем и разнороден езиков материал с оглед на лексикографската етимологична практика, към която е ориентирано и настоящото изследване. Именно от тази гледна точка смятаме, че много по-широко приложение би имало постепенното каталогизиране на семантични паралели, установени въз основа на богат емпиричен материал, а при възможност, разбира се, също така и отчитане на резултати от изследвания в областта на когнитивистиката.

3. Състояние на изследванията по темата на дисертацията

Като цяло в българската етимология липсва по-цялостно изследване, посветено специално на семантичния аспект на етимологичния анализ, което да обхваща по-голям обем материал и да има по-широко практическо приложение в етимологичната практика. Глаголната лексика в частност също не е била обект на подобно изследване в семантичен аспект. Теоретично изследване в методологичен аспект, посветено на семантичната реконструкция, е трудът на Ж. Колева-Златева „Семантична реконструкция. Методологични аспекти“ (Колева-Златева 1998). Подходът на авторката обаче е дедуктивен.

В рамките на отделни етимологичните изследвания са обяснявани глаголни лексеми с реконструиране на тяхното

първично значение и изясняване на семантичния развой, като е прилаган основно методът на семантичните паралели, издирвани от авторите за конкретните случаи. Такива са например голяма част от етимологичните изследвания на Т. Тодоров, в които традиционно се привеждат паралели от различни близко-родствени и по-далечнородствени езици, срв. напр. статиите му за българските глаголи *та̀ча* (Тодоров 1994: 11-18), *х̀итам* 'бързам' (Тодоров 1995), *отмаля̀вам* и *премаля̀вам* (Тодоров 2003) и др.

Проблеми, свързани със семантичния аспект на етимологичния анализ на български глаголи, разглежда и Хр. Дейкова. В някои нейни публикации, ориентирани към разработване на етимологични статии от гнездови тип в БЕР, се изясняват особености на семантичния развой при омонимни глаголни форми. Тя също прилага основно метода на семантичните паралели, за да разкрие различния произход на някои основни и производни омонимни форми (вж. Дейкова 2004, Дейкова 2010).

В областта на славянската етимология също са правени подобни изследвания на произхода на отделни праславянски глаголи с прилагане на метода на семантичните паралели (вж. например Варбот 2012в, Куркина 1971 и др.). Като особено перспективно с оглед на семантичната реконструкция Ж. Варбот посочва сравнителното изследване на семантичните характеристики на гнезда, възхождащи към синонимни глаголни корени (напр. гнезда с изходно значение 'горя', 'гъна, въртя, вия', 'връзвам, плета' и др.). Такива изследвания в по-ново време правят редица изследователи от руската етимологична школа като Черныш, Шальтяните, Калашников, Пятаева, Галинова и др. (цитирани от Варбот 2012б). Според нея „разкриването на константни значения, възпроизвеждащи се в историята на всяка от групите на такива гнезда и обци за цялата група, което е съпроводено и от реконструкция на словообразователните връзки, е надеждна основа за обосноваване и коригиране на мотивационни модели в рамките на различни полета“ (Варбот, пак там).

Подобен методологичен подход прилага и Ясна Влаич-Попович в монографията си за историческата семантика на

глаголи за удряне в сръбския език. Проследявайки разнообразния семантичен развой на глаголи с първично значение 'удрям', тя се опитва да конструира модел на семантичен речник (вж. Влајић-Поповић 2002).

Друг тип изследвания на глаголна лексика в семантичен аспект са ориентирани към проучване на отделни етимологични гнезда. Подобно изследване на глаголите от праславянския отгласен ред **tur-*, **tǫr-*, **tyr-* прави Хр. Дейкова, която доказва теоретичната постановка, че семантично раздалечени, но формално и структурно съотносими глаголи в славянските езици могат да бъдат отнесени чрез семантична реконструкция към едно и също праславянско етимологично гнездо, което обаче е възможно само въз основа на богат езиков материал. (Deukova 2015).

Семантична характеристика на продължителите в сръбския език на праславянското етимологично гнездо **gyb-*, **gub-* **gъb-* прави М. Вучкович (Вучковић 2013), като прилага когнитивен подход към изследването си. Наблюдаваната при развой на това семантично гнездо полисемия изследователката представя като **радиална мрежа**, организирана около едно основно централно значение. Семантичният аспект на анализа е водещ и при етимологизиране на славянски глаголи в някои отделни разработки на Л. Куркина (вж. напр. Куркина 2021).

4. Методология на изследването. Подходи и методи

В настоящата работа се прилага **системен подход** на изследване. Семантичната реконструкция на глаголите в нейното широко разбиране, т. е. като възстановяване на първично значение и изясняване на отделните етапи в семантичния развой, се извършва, от една страна, в рамките на *етимологичното гнездо*, а от друга страна, в рамките на *лексико-семантично поле*, в състава на което влизат разнородни по произход, но идентични по значение глаголи. На този методологичен подход обръща внимание Ж. Варбот, като акцентира върху генетико-историческата връзка между етимологичните гнезда и лексико-семантичните полета. Според нея „всяко лексико-семантично поле се оказва исторически стимул за разрастване на цял набор от етимологични гнезда, а всяко гнездо – база за реализация на

потребностите при формирането на лексиката от няколко полета, отразяващи представата на етноса за отделните явления, понятия – различните фрагменти на картината на света“ (Варбот 2012б: 147). Поради това тя определя като актуална задача на лексикалните изследвания провеждането на комплексен анализ на взаимно свързани лексико-семантични полета и етимологични гнезда (Варбот, пак там). Отчитайки сложността на тези връзки, тя предлага два аспекта на анализа: анализ на *набор от семантични полета*, породени от едно *етимологично гнездо*, и анализ на *набор от етимологични гнезда*, пораждащи едно лексико-семантично поле (Варбот 2012б: 145). Този подход е приложен и в настоящия труд.

В работата се прилагат едновременно **диахронен** и **синхронен** **подход на изследване**. Предвид етимологичния характер на изследването водещ е диахронният подход, свързан с прилагането на **сравнително-исторически метод** при възстановяването на праславянски форми и индоевропейски корени и/или оценка на реконструирания праформи в БЕР и откритите съответствия в славянските и други индоевропейски езици.

По отношение на семантичния аспект на етимологичния анализ, който е и същинският предмет на изследването, се прилага **методът на семантичните паралели**. Той се приема като от основните методологични подходи при изследване на семантичните процеси в езика, а в диахронен план е смятан за възможно най-обективният критерий, чрез който се доказва предположеният семантичен развой (вж. Havlová 1979: 51, Трубачев 1980: 5, Абаев 1986: 22, Варбот 1986: 33), поради което и Ж. Варбот го определя и като „един от най-употребяваните инструменти на семантичния анализ в етимологията“ (Варбот 2012а: 69). Методът на семантичните паралели предполага привеждане на примери за аналогичен развой при неродствени глаголи със синонимни значения като доказателствен аргумент в полза на предположен семантичен развой. При прилагането на този метод се опитваме да избегнем практиката в качеството на паралели да се привеждат само „семантичните отношения на думата спрямо изходната семантика на етимологичното гнездо, което очевидно снижава доказателствеността на паралелите“

(Варбот 2012а: 71). За целта се стремим да реконструираме *отделните етапи на семантичния развой*, както и *ономасиологичните мотиви* за вторично назоваване, а изградените в хода на изследването хипотези подкрепяме с примери, свидетелстващи за съществуването на *аналогичен преход и сходна мотивация* при други, неродствени глаголи. *Установяването поне на два случая на паралелен развой при думи с различен произход се приема като знак за регулярност на конкретния семантичен преход*. Установената по този начин редовност на семантичния развой е базата, от която се изхожда при съставянето на *Каталога на семантични преходи*. Подобен критерий е възприет и от Зализняк при разработването от нея *База данни на семантичните преходи в езиците по света*, където „всяка каталогизируема семантична деривация“ се подкрепя от „най-малко две реализации“ на един и същ семантичен преход (Зализняк 2001: 20).

При анализа на лексикалното значение се прилага **комплексен ономасиологично-семасиологичен подход**. От една страна, с помощта на *семасиологичен подход* се търсят закономерностите при измененията на значенията, „типозите логически отношения между първоначалното и следващите значения“ (Уфимцева 1986: 25). От друга страна, при изясняване на възможните признаци, на *номинативните мотиви*, които стоят в основата на номинацията, се прилага и *ономасиологичен подход* (БЛ 2013: 399). Изхождаме и от разбирането, че е възможно да бъдат открити *повтарящи се, регулярни типове семантични промени* по отношение на съдържанието на конкретната семантика, които, разбира се, са резултат от общотипологични семантични процеси и механизми.

Последователно се прилага и **методът на компонентния анализ** с цел да се обособят съществуващите в значенията на разглежданите глаголи ядрени и периферни семантични признаци, които пораждат семантичните полета в рамките на етимологичното гнездо. Търсят се конкретните ономасиологични мотиви за възникването на вторичните значения, като се определят и отношенията на производност или на независим паралелен развой в рамките на дадено етимологично гнездо. Макар че е похват в дескриптивната семантика, методът на компонентния

анализ се прилага успешно и в диахронни семантични изследвания от някои учени като Толстой, Немец и Бланар (Толстой 1968, Nemes 1980, Blanař 1984), а в последните години и от Толстая, когато говори за структуриране на елементите на значението и на неговата вътрешна йерархия от гледна точка на типологията на семантичните изменения (Толстая: 2008). В настоящото изследване в определени случаи се опираме на похватите на компонентния анализ, защото споделяме мнението, че съществуващите на синхронно равнище семантични отношения обикновено са проекция на някакви диахронни изменения. От което следва, че синхронният подход на изследване на значението би разширил възможностите и на диахронните семантични изследвания.

С оглед на нашата работа за най-малки компоненти на лексикалното значение се приемат семантичните признаци, засвидетелствани чрез речниковите тълкувания на думите. При това споделяме разбирането, че „всяко тълкуване се строи чрез набор семантични признаци, съответстващи на елементарни понятия“ (Катц 1981: 36). В някои случаи обаче се открояват и имплицитни семантични признаци, които по една или друга причина не са регистрирани чрез дадено речниково тълкуване.

Като си даваме сметка за сложността при съчетаването на посочените методи и подходи и на семантичния анализ по принцип (в синхронен, а още повече и в диахронен план), за допълнителните трудности, свързани с практическото определяне на конкретни семантични признаци, особено с оглед на глаголната семантика и на полисемантичните глаголи в частност, се прави опит да бъдат систематизирани някои типове семантични преходи, които смятаме за редовни. Най-общо казано, в настоящата работа търсим отговор на въпроса *кои значения регулярно пораждаат конкретни други значения*; опитваме се да разберем и *защо това се случва*, т. е. какви са логическите връзки между две значения (първично и вторично), за да можем да установим възможни отношения на производност, които биха могли да оптимизират работата по „Българския етимологичен речник“.

II. ИЗЛОЖЕНИЕ

Структурата на изложението в основната аналитична част на настоящата работа отразява възприетия системен подход на изследване, при който се провежда комплексен анализ на определени *etimологични гнезда* и *лексико-семантични полета*. В **Първа глава** се проследява семантичният развой на български глаголи от праславянското гнездо **per-/ *pъr-/ *par-* (стр. 82 – 103), като на първо място се изяснява етимологията на глагола *перѧ* и се обръща по-специално внимание на някои негови производни (*пѣркам, перѧстим, прѧщам*). Във **Втора глава** (стр. 104 – 159) се разглежда в детайли семантичният развой при глаголи от етимологичното гнездо на *прѧскам* (< праслав. **prāskāti*), като на първо място се прави преглед на значенията на глаголите *прѧскам* и *прѧщѧ* и на техни производни, изяснява се тяхното словообразуване и етимология и се реконструира възможното първично значениена глагола *прѧскам*. Очертават се основните семантични признаци в него и се проследяват конкретни семантични преходи, базирани на тези признаци. В **Трета глава** (стр. 160 – 309) се изследва семантичният развой при различни по произход български глаголи от три основни лексико-семантични полета: 'удрям', 'ям' и 'говоря'. В края на главата (стр. 278 – 309) са поместени четири етимологични етюда, свързани с глаголи за говорене и техни производни.

ПЪРВА ГЛАВА. Семантичен развой на български глаголи от праславянското гнездо **per-/ *pъr-/ *par-*¹

В **Първа глава** се разглеждат български глаголи, които се отнасят към праславянския отгласен ред **per-/ *pъr-/ *par-*, възходящ към индоевропейския корен **per-* 'удрям'. Представят се някои от продължителите в това етимологично гнездо, проследява се многопосочният им семантичен развой, открояват се характерни семантични преходи, които се наблюдават и при глаголи от други етимологични гнезда. Въз основа на конкретни

---

¹ При реконструкцията на праславянските форми се следва практиката в БЕР според теорията на Вл. Георгиев за праславянския акавизъм (отсъствие на гласна *o* и наличие на корелацията *ǎ – ā*). Реконструираните индоевропейските корени се привеждат според цитираните източници.

значения се оформя *набор от семантични полета*, породени от това *etimологично гнездо*, който по-нататък (в Трета глава) служи като основа за анализ на *набор от etимологични гнезда*, пораждащи едно лексико-семантично поле.

По метода на семантичните паралели се установява регулярността на някои семантични преходи, наблюдавани в рамките на етимологичното гнездо, а именно: *'удрям, бия силно'* → *'работя усилено'*, *'удрям, бия'* → *'карам се'*, (*'удрям, бия'*) → *'ударен'* → *'побъркан, луд* (по-рядко и *'удрям (се)'* → *'побърквам (се)'*), *'удрям (силно), бия'* → *'убивам'*, *'удрям'* → *'хвърлям'*, *'удрям'* → *'(с удар) махам, отстранявам, премествам от мястото му'*, *'хвърлям'* → *'пращам (нещо, някого) някъде, на друго място'*, *'хвърлям се'* → *'затичвам се, стурвам се'*. Обръща се внимание на това, че при някои от вторично получените значения семантичните признаци на първичния глагол се трансформират до неузнаваемост [както при *бъхтя* разг. *'удрям някого с всички сили, за да му причиня голяма физическа болка, бия'* → *бъхтя* *'върша тежка физическа работа, трудя се пряко сили, бъхтя се, блъскам се'*; *бия* *'нанасям удари на човек или животно с цел да причиня болка; удрям, блъскам нещо, някого или върху, по нещо'* (РБЕ) → *бия* *остар. и диал. 'убивам, погубвам'*, разг. *'убивам с огнестрелно оръжие, обикн. дивеч при лов'*] или изчезват напълно (както при *перà* *'бия, удрям, пердаша'* → *перà* *'очиствам, отстранявам кал, мръсотия и под. от тъкан, плат, дреха и др. с вода и обикн. със сапун, специален препарат и др.'*; *перàстим* *неодобр. 'бия'* → *зàпераста* *'почна усилено да върша нещо'* и др.). В други случаи обаче те се запазват и във вторичните значения, които могат да се различават от изходното само по своята експресивност, изразена и чрез различни морфологични средства (*перà* *разг. 'бия, удрям, пердаша'* → *перàстим* *неодобр. 'бия'*).

Въз основа на установения паралел между значенията *'удрям'* → *'хвърлям'* и *'хвърлям'* → *'пращам'* се предлага по-различно семантично обяснение за възникването на значението на глагола *пращам, прàтя*. То се свързва пряко със значението на ие. **per-* *'удрям'*, без да е необходимо посредничеството на значения, засвидетелствани в западнославянските езици (**partjā* > чеш. *práce* *'труд, работа; занятие'*, стпол. *proca*, горлуж. *próca*,

доллуж. *proca* също), които представят друга посока на развоя (за такова обяснение вж. по-подробно БЕР 5: 617 – 619). Вместо това се допуска семантичният развой **per-* 'удрям' → *пращам* диал. 'хвърлям' (= 'насочвам съзнателно, целенасочено нещо в някаква посока, към някого или към нещо, отправям, изпращам, запращам') → *пращам* 'карам или заставям някого да отиде някъде, обикн. с известна цел, изпращам; насочвам съзнателно, целенасочено нещо в някаква посока, към някого или към нещо; отправям, изпращам, запращам' (РБЕ). За втората и третата степен на развой се прави паралел с аналогичен преход при англ. *send* 'запращам, хвърлям, мятam' и *send* 'пращам, изпращам (нещо към някого, някого към нещо)'

ВТОРА ГЛАВА. Семантичен развой на глаголи от етимологичното гнездо на *пращам* (< праслав. **prāskāti*)

Във **Втора глава** се разглеждат глаголи от етимологичното гнездо на глагола *пращам* (< праслав. **prāskāti*, **prāskāja*, св. в. **prāsknāti*, **prāsknq*), при които се наблюдава многопосочен и многостепенен семантичен развой.

1. Значения на глаголите *пращам* и *пращя* и на техни производни

В т. 1. се очертава в детайли семантиката на етимологичните гнезда на глаголите *пращам* и *пращя*, като се привеждат значенията на техните производни. Въз основа на това се пристъпва към изясняване на етимологията на двата глагола и към по-задълбочен семантичен анализ на многозначния глагол *пращам* и на неговите производни.

2. Етимология на глаголите *пращам* и *пращя*

В тази част се обръща се внимание на това, че глаголът *пращам* традиционно се етимологизува като звукоподражателен, а това дава малко информация за неговото първично значение, т. е. за семантиката на неговия етимон, което в голяма степен затруднява изследването на разнообразния семантичен развой и установяването на семантико-деривационните отношения в рамките на гнездото. Причината за това е, че етимонът с неговото *конкретно значение* е базов семантичен мотив не само за възникването на думата, а и за вътрешния развой на нейните

значения (Касабов 2013: 123). Без установяването на качествения му семантичен признак (или признаци), който характеризира първичното значение на глагола, не само е трудно да бъдат обяснени отношенията на производност и мотивацията за възникването на вторичните му значения, но и възниква въпросът има ли основание всички тези разнообразни значения се привеждат към едно и също етимологично гнездо, или могат да се разглеждат като паралелно възникнали от омонимни корени². Има се предвид и споделеното от Ж. Варбот наблюдение, че според нейния дългогодишен опит като етимолог „цял ред праславянски и славянски глаголи, за които обикновено се предполага звукоподражателен произход, по-скоро имат първични (във всеки случай на индоевропейско ниво) пълнозначни корени или основи“ (Варбот 2012а: 71).

В контекста на тези разсъждения и въз основа и на забелязания паралелизъм между разволя в гнездото на праслав. **per-/ *pър-/ *par-* 'удрям' и праслав. **prāskāti* се прави опит за реконструиране на конкретно първично значение на изходния праславянски глагол. Изхожда се от максимата, че „т. нар. общо значение на думата потенциално (инвариантно) съдържа и прави възможни всички (...) значения (като смислови варианти), а и не позволява смисловите връзки между различните значения да се разхлабят дотолкова, че да се разкъсат“ (Касабов 2013: 237). Предлагат се две възможности за обяснение. При първата праслав. **prāskāti* (> бълг. *прѝскам*) се разглежда като продължител на конкретен дъвен корен с точно определено значение, което би могло да бъде основа и източник за всяко от изброените вторични значения. На второ място се допуска, че в основата на **prāskāti* е залегнал дъвен (балтославянски) звукоподражателен корен, който обаче се съотнася с „някаква типична ситуация“ (по Вежбицка³),

---

² Като пример за подобно колебание се посочва глаголет *фѹкам, фѹкна*, представен в БЕР 8: 848, неоснователно според нас, в рамките на шест омонимни речникови статии.

³ Има се предвид мнението на Вежбицка, че „семантичната структура на повечето глаголи за звук се базира на съотнасяне с някаква типична ситуация“. Като пример за това тя посочва глагола *rustle* 'шумоля; правя да шумоли; шумоля с', представящ, според нея, типична ситуация, която „очевидно включва движение в контакт със сухи листа“ (Wierzbicka 1980: 111).

което позволява реконструиране на конкретно първично значение. Приема се, че е уместно праслав. **prāskāti* да се разглежда като продължител на праслав. **prāsk-*, за което има семантични основания да се реконструира значението 'удрям силно, с шум', тъй като то е съхранено днес в български, чешки, словашки и полски език.

В този контекст се изяснява и връзката между глаголите *прàскам* и *пращя* и се отбелязва, че за *пращя* и неговите производни са засвидетелствани предимно значения с основен признак 'шум'.

3. Семантичен анализ на глагола *прàскам* и семантични преходи в етимологичното му гнездо

В тази част се разглеждат подробно вторичните значения в етимологичното гнездо на глагола *прàскам*, като се изхожда от разбирането, че всеки един от съществуващите в изходното значение на глагола семантични признаци е основа за разнообразния и многопосочен семантичен развой, който се наблюдава в гнездото. В хода на изследването се прави опит за систематизиране на различните посоки на развоя и на резултатите от семантичните преходи, както и да се изяснят връзките между отделните значения и отношенията на производност между тях, мотивирани от конкретните семантични признаци.

Като първа стъпка се провежда компонентен анализ, чиято цел е да бъдат определени отделните „елементарни понятия“, които изграждат първичното значение. Като втора стъпка се прави опит за *семантико-мотивационна реконструкция*, чрез която да се разкрият логическите връзки, на които се базират семантико-деривационни отношения между всеки две значения в рамките на гнездото. Хипотезите за ономаσιологичната мотивация и съответно за регулярността на установените семантични преходи се верифицират чрез примери за аналогичен развой при други, несродни думи. Два и повече случая на паралелен развой се приемат като доказателство за регулярността на съответния преход и за включването му *Каталога на семантични преходи, установени в процеса на изследването*, оформен като приложение в дисертацията. Праят

се и някои наблюдения върху различните начини, по които се формират някои лексико-семантични полета в рамките на разглежданото етимологично гнездо. Коментират се и възможните пътища, по които се осъществява всеки конкретен семантичен преход (чрез разширяване или стесняване на изходното значение, чрез метафора или метонимия, с промяна на обекта или субекта на действието, а в някои случаи и като резултат от комбинацията на два отделни признака).

Изследват се семантични преходи, в основата на които стоят два от признаците в изходното значение: 'удрям (силно)' и 'шум'.

3. 1. Значения, възникнали въз основа на семантичния признак 'удрям'

Преходите, осъществени въз основа на признака 'удрям (силно)', са:

'удрям силно, шумно и обикн. счувам (нещо)' → 'удрям силно';

'удрям силно' → 'със силен удар извършвам някакво конкретно действие';

'удрям силно' → 'тъпча, натъпквам';

('удрям силно' →) 'тъпча, натъпквам' → 'ям (пия) много'.

3. 2. Значения, възникнали въз основа на семантичния признак 'шум'

Преходите, осъществени въз основа на признака 'шум', са:

'удрям силно с шум (и обикновено счувам нещо)' → 'издавам шум, звук (докато / когато счувам нещо)';

'удрям силно с шум' → 'издавам шум, докато извършвам друго действие';

['удрям силно с шум'] → 'издавам силен шум (като удрям или извършвам някакво друго действие)' → 'говоря бързо';

['удрям силно с шум'] → 'издавам силен (продължителен) шум (докато удрям или извършвам някакво действие)' → 'говоря празни приказки / глупости / врели-некипели'.

ТРЕТА ГЛАВА. Семантичен развой на различни по произход български глаголи от едно и също лексико-семантично поле

В Трета глава се разглеждат подробно лексико-семантичните полета 'удрям', 'ям' и 'говоря'. Като отправна точка за избора на тези полета служат някои от установените вече вторични значения при разгледаните дотук глаголи. Изборът е мотивиран и от наблюдението ни, че посочените лексико-семантични полета, свързани с назоваване на обичайни битови дейности, включват голям брой глаголи с различен произход и са широко представени чрез глаголната лексика (общоупотребима и диалектна), включена в „Българския етимологичен речник“. Целта е да се проследи семантичният развой при отделните глаголи, да се установят механизмите, по които той се осъществява, и да се очертае паралелизъм, който да потвърди регулярността на всеки от семантичните преходи, в резултат от които възникват посочените значения. Въз основа на това се предлагат и корекции на някои етимологични решения в БЕР, включително и по отношение на лексикографското представяне на глаголите и техните производни в съответствие с гнездовия принцип на организация на речника.

1. Лексико-семантично поле 'удрям (силно)'

По отношение на първото изследвано лексико-семантично поле 'удрям' (и 'удрям силно') се прави наблюдението, че в него попадат не само глаголи, за които това значение е първично (като *бия*, *перя* и др.), а и такива, при които то възниква в резултат от някакъв семантичен развой. Представят се някои от често срещаните примери за такъв развой и се обръща внимание на скептицизма, който понякога съпътства хипотезите за вторичност на значението 'удрям' (за който вж. напр. Влаич-Попович 2002: 25).

По-подробно се разглеждат глаголите *лю̀скам*, *лю̀щя*, *лу̀скам*, *лу̀щя*, *лу̀згам*, като се правят се някои по-конкретни заключения и се привеждат аргументи за една или друга хипотеза за произхода на дадена дума. Отхвърля се например изказаното в БЕР мнение, че глаголят *лу̀щя* е деноминативно образуване (в БЕР 3: 533–534 праслав. *luščiti, *luščq се представя като произв. от *luskā 'люспа, шушулка') и се подкрепя тезата на Ваян, че

праслав. **luskā* е девербатив от **luskāti* (Vaillant 1974: 22). Това мнение се споделя и в ЭССЯ, където например под **luskāti* (*se*) се отбелязва, че „наличието на форманта *-sk-*, характерен за глаголният интензив, не позволява да се поддържа версията за отименния произход на глагола и свидетелства за вероятността за обратен процес: **luskāti* → **luskā*“ (ЭССЯ 16: 192–194), което предполага ревизия на тази речникова статия в БЕР. Сочат се аргументи и за това, че праслав. **luzgā* 'люспа' би трябвало да се етимологизува като девербатив от праслав. **luzgāti*, **luzgājā* 'лющя, беля', източник на диалектния глагол *лўзгам*, а не обратно, както се предполага в БЕР (БЕР 3: 492), и се стига до заключението, че *лўзгам* и *лўскам* имат еднакъв произход (и съответно едно и също първично значение), а се различават единствено по фонетичните характеристики на словообразователния формант. Това позволява и вторичните им значения да се етимологизуват като резултат от един и същ или сходен семантичен развой. По-нататък паралелното разглеждане на значенията на *лўскам*, *лўщя*, *лўзгам*, *лўскам*, *лўщя*, *лўнзим*, които произхождат от един и същ първичен корен и следователно имат еднаква изходна семантика, ни помага да установим мотивацията за възникването на вторичното значение 'удрям' при всеки от тези глаголи. Това не би било възможно при някои от тях, които с времето са загубили изходното си значение и следователно и мотивацията за вторичното изглежда не съвсем ясна (напр. при *лўскам*, *лўнзим*). Типологичната съпоставка на етимологичните им гнезда се използва като инструмент, който дава възможност по-ясно да се определи кръгът от сродни лексеми и да се изследват техните словообразователни и семантични възможности, посоките на деривацията и веригата от допустими семантични преходи.

Установената в анализа регулярност на развоя 'със сила (с удар) извършвам някаква работа (отделям, смилам, смачквам и под.)' → 'удрям силно', и конкретно на прехода между значенията 'отделям външна обвивка' → 'удрям', от друга страна, дава още едно основание да бъде определено като несъстоятелно допускането на Майер, че българският глагол *лўщя* със значение 'бия' е заемка от алб. *luftë* 'борба, война; битка' (Meyer 1891: 250), отхвърлено и от БЕР (БЕР 3: 533–534).

Анализира се и глаголите *лўня*, *лўнам*, *лўня*. Установява се, че паралелният семантичен развой при различни български продължители на ие. **leu-*, **lou-* 'отрязвам, отделям' (Рокорну 1959: 681 – 682) свидетелства за това, че независимо на какви фонетични и семантико-деривационни промени са били предложени с времето, всички те пазят първични семантични признаци ('отрязвам', 'отделям'), които стоят в основата на идентичните им вторични значения. Поставя се и въпросът защо в БЕР глагольът *лўнам*¹ диал. разг. 'удрям, бия, тупам, блъскам' се етимологизува, от една страна, като продължител на **lupāti*, **lupāja*, „първоначално итератив от **lupiti*“ (> *лўня*¹ диал. 'лющя, беля', *лўня*³ диал. 'бия, удрям'), а от друга – в етимологичната статия за междуметието *луп* се посочва, че праслав. **lupь* е „звукотподражание наред с глаголите **lupiti* (вж. *лўня*¹, *лўня*², *лўня*³, *лўня*⁴) и **lupāti* (вж. *лўнам*¹, *лўнам*², *лўнам*³, *лўнам*⁴, *лўнам*⁵)“, при положение че може да бъде установена безспорна връзка с първичния етимон (ие. **leu-p-*). Уговорката, че „в някои случаи“ праслав. **lupь* е „възникнало вторично по глаголите **lupiti*, **lupāti*“ (БЕР 3: 514) според нас е недостатъчно ясна, поне що се отнася до семантико-деривационните отношения между глаголите и междуметието. Изказва се мнението, че посоката на семантичния и словообразователния развой е от глагола към междуметието (*луп* от *лўнам*). Аналогичен семантичен развой се наблюдава и при глаголите *жўля* и *дерà*.

Друг ясно очертан семантичен преход, в резултат от който възниква значението 'удрям силно', е преходът между значенията 'блестя, светя' → 'удрям силно', в резултат от който възникват съвременните значения на глагола *блѣскам* остар. 'вода ожесточена борба с някого, за да го победи; бия, бѣхтя', '(за вятър, дъжд, вода и др.) удрям силно някого, нещо; (обикн. с предл. о или в) удрям силно нещо в друго нещо, чукам, бия' и др. Въз основа на този развой се прави опит да се прецизира етимологията на диалектните глаголи *млѣскам* 'удрям' (Станьовци, Брезнишко; Трънско; Трън; Кралев дол, Пернишко), 'блѣскам някого; (за глава) боля' (Софийско), *млѣскам*, *млѣснам* таен зидарски говор 'бия', *млѣсвам* 'удрям внезапно' (Долна баня, Ихтиманско), *млѣскам* 'блѣскам някого; заболява ме силно нещо' (Искрец, Софийско), *млѣсна го* 'блѣсна го, цапна го, удари

го' (Радуил, Ихтиманско), *млсвам* 'удрям силно с ръка; удрям внезапно; (за глава) заболявам' (Доброславци, Софийско). В БЕР посочените глаголи са определени като звукоподражателни и са сравнени с *млѣщем* 'мляскам', *млѣскам* 'мляскам', *млѣскам* 'при ядене издавам особен шум с език и устни' и др. (БЕР 4: 173). Не съвсем убедителната хипотеза, че всички посочени значения възникват от неопределено звукоподражание, се ревизира въз основа етимологичната връзка между стб. *мльнн* 'мълния', стпрус. *mealde* 'мълния', стб. *меляж*, *меляши*, инф. *млѣти* 'меля', староисл. *tufln* 'огън, мълния, небесен огън', староисл. *Mjollnir* 'чукът, с който бог Тор побеждава световния змей' и стб. *млѣтъ* 'чук', а съответно и *млѣтя* разг. 'удрям силно нещо или някого, бия' (БЕР 4: 163–164) – всички те продължителни на ие. **mel-*, **mol-*, **ml-* 'удрям, сдробявам'. Тези значения очертават една семантична парадигма, в която изходното глаголно значение 'удрям, сдробявам' може да бъде източник на вторични значения, свързани както с поразяването в по-общ смисъл (както при *млѣскам* 'удрям' и под.), така и с поразяващата сила на небесния огън (*мѣлскам* 'святкам' и под.). В тази парадигма своето естествено място намират значенията на *млѣскам* 'удрям; блѣскам някого; (за глава) боля', *млѣсвам* 'удрям внезапно', *мѣлскам* 'блѣскам някого; заболява ме силно нещо', *млѣсна го* 'блѣсна го, цапна го, удари го', *млсвам* 'удрям силно с ръка; удрям внезапно; (за глава) заболявам' и др., така и на *мѣлскам* 'святкам', *молоскоти* 'блести, ослепително свети', *молскавица* 'светкавица'. При това може да бъде потвърдена предположената от Н. Райтер етимологичната връзка между глагола от Велес *мълсне* 'светне, блесне' и стб. *мльнн* 'мълния' (Reiter 1964: 177), отхвърлена в БЕР като неубедителна (БЕР 4: 391).

2. Лексико-семантично поле 'ям'

Разглежда се и обширното лексико-семантично поле 'ям', в което се обособяват три по-големи групи в зависимост от вида на семантичната промяна: 1) значения, възникнали в резултат от метафоричен развой; 2) значения, възникнали в резултат от метонимичен развой; 3) значения, възникнали в резултат от

метафоричен и метонимичен развой. Всяка от тези групи е представена с по няколко примера.

2. 1. Значения, възникнали в резултат от метафоричен развой

В първата група се установява регулярността на два семантични прехода, които определяме като **метафорични**. Първият от тях – 'тъпча, натъпквам' → 'ям лакомо, пия много' – е засвидетелстван чрез глаголите *тѣпча* прен. 'карам някого насила да яде много', пренебр. 'ям' (Тръстеник, Плевенско; Ленково, Никополско); *натѣпквам* разг. 'накарвам някого, правя някой да яде много, да погълне прекалено много храна или лекарства и др.' (РБЕ), *натѣпквам се* 'наяждам се, нахранвам се до пресищане, надумквам се, напрасквам се, надънвам се' (РБЕ); *натлѣскам се, натлѣсквам се* и нар. *натлѣскувам се* прен. 'напивам се, наяждам се прекомерно, наплюсквам се' (Геров). Вторият преход 'пъхам, мушкам' → 'ям' се наблюдава при глаголите *натѣкам се, натѣкна се, натѣквам се* и нар. и *натѣкувам се, натѣкнувам се* 'напивам се, натрясквам се' (БЕР 8: 31–32), *притѣкнувам* прен. 'поглъщам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско); *мѣам* 'лапам, ям лакомо' (Трънско; Говедарци, Самоковско; Смолско, Пирдопско) и др. Етимологията на глагола *мѣша* (а съответно и на диалектните му варианти *мѣхам, мѣам*) ни позволява да възстановим и тристепенния семантичен развой 'удрям, бия' → 'пъхам, мушкам' → 'ям лакомо'.

2. 2. Значения, възникнали в резултат от метонимичен развой

Чрез механизма на глаголната метонимия значението 'ям' възниква при глаголи със значения 'отхапвам', 'гриза', 'дъвча', т. е. глаголи, назоваващи отделни етапи от процеса хранене. То може да се развие и от глаголи, назоваващи отделни дейности от цялостния и по-общ процес по добиване и обработка на храната, т. е. глаголи със значения 'беля', 'лющя', 'откъсвам', 'отделям' и под.

В тази група са разгледани глаголи, при които се наблюдава преходът 'беля, махам неядливата част от нещо' → 'ям': *грухам* 'ям шумно' (Родопско, Малкотърновско), *мѣнам*

прен. 'ям бързо и много' (Хвойна, Павелско, Асеновградско), *олющвам* диал. неодобр. 'изяждам, излапвам' (РБЕ), *жуля* диал. 'ям' (РБЕ). Аналогичен преход се предполага и за глагола *лупам* 'лапам, ям много' (Радовене, Врачанско; Странджа; Дебърско), ирон. 'ям' (Кюстендилско), 'пия много' (Дебърско), *лупкам* 'лапам, ям лакомо' (Малко Търново) (БЕР 3: 516), въпреки че днес той не пази изходното значение 'беля, лющя'.

Друг преход, наблюдаван в тази подгрупа от значения, е преходът 'откъсвам, отделям със сила част от нещо' → 'ям', представен чрез глаголите *дъргам* 'ям лакомо' (Врачанско), *дърлям* '(за куче) хапе, дърпа, премята нещо, като го яде' (Доброславци, Реброво, Софийско), *одрънквам* прен. '(за хищно животно) разкъсвам и изяждам животно, човек'. Аналогичен развой се предполага и за глагола *рѐпам* 'ям много, плюскам' (Костурско), за който се предлага и конкретно семантично обяснение. Установената регулярност на този семантичен преход се привежда като семантично доказателство и за етимологичната връзка между диалектния глагол *лѐпам* 'хващам, грабвам' и *лѐпам* разг. 'ям бързо и лакомо, на големи залци', разш. 'ям', прен. неодобр. 'алчно присвоявам нещо' (РБЕ).

При други глаголи значението 'ям' възниква вторично при глаголи със значение 'правя на парчета'. Развоят в тези случаи би могъл да е мотивиран от представата, че храната се споделя с други хора, т. е. „от понятието 'участвам, споделям', със специализация 'вземам си, опитвам храна'“, както напр. в англ. *partake in* 'участвам', *partake with* 'споделям', *partake (of)* 'вземам (си), ям, хапвам, пийвам, опитвам'“ (Buck 1949: 327). Семантичният развой 'правя на парчета' (→ 'взимам парче') → за да / когато → 'ям' може се допуска за глаголите *кѝнам* 'хапна' (Охрид), *кѝнувам* 'хапвам малко' (Калайджидере, Манастир, Чадърли, Кушлани, Гюмюрджинско; Чобанкьой, Дедеагашко), 'ям набързо и малко' (Съчанли, Гюмюрджинско), *кѝскам* 'ям малко' (Проглед, Чепеларе, Асеновградско), *покѝсна* диал. 'похапвам', *ломѝтя* 'ям шумно' (Банско), *лѝмам* 'дъвча без зъби, предъвквам' (Самоковско), *секѝ* 'ям' (Прилеп), *закѝривам (си)* 'хапвам малко' (Казанлък) и др. Установява се, че семантичният преход 'правя на парчета' → 'взимам част от нещо'

→ 'ям' може да бъде и част от по-сложна и по-дълга семантична верига. Като пример за това се посочва значението на диалектния глагол *мървя* (*мървим*) 'взимам по малко' (Станьовци, Брезнишко; Бръложница, Софийско), с производни *измървя*, *измървям* 'избирам мръвките от ястие и ги изяждам' (Врачанско), *помръфкувам* 'вземам от нещо по малко (главно за ядене)' (Самоков), *помръфкувам* 'ям по малко, подслаждам' (БЕР 4: 287, под *мръвка*) и др.

2. 3. Значения, възникнали в резултат от метафоричен и метонимичен развой

Като метафорично-метонимични се определят промените, при които значението 'ям' възниква при някои глаголи, с които обичайно се назовават действията 'отхапвам', 'меля', 'мачкам' и под. По метафоричен път с тези глаголи се назовават отделни етапи от процеса ядене като дъвчене, смачкване на храната със зъби и т. н., които се сравняват с подобни процеси, извършвани при някои битови дейности; като резултат от метонимия обаче трябва да бъде разглеждано назоваването на целия процес ядене чрез отделни етапи от този процес като отхапване, дъвчене ('дъвча' → за да / когато → 'ям'), гълтане и под. Някои от наблюдаваните в тази подгрупа глаголни значения биха могли да се разглеждат и като резултат от специализация на значението чрез конкретизация на инструмента на действието ('раздробявам' → 'раздробявам (храна) със зъби' → за да / когато → 'ям').

В тази подгрупа се наблюдават следните семантични преходи:

'отхапвам, откъсвам със зъби (с клон)' → 'ям' при глаголите *рѝнам* 'ям шумно и набързо' (Тръстеник, Плевенско), *урѝфѝм* 'изям' (Войнягово, Карловско), *хѝпвам* 'ям малко или набързо; опитвам, като ям, вкусям' (РБЕ), *кѝвѝ* '(за птица) вземам и поглъщам с клон храна, обикн. зърна или дребни частици' (РБЕ), *дѝбам* 'късам със зъби и дъвча, хрупам' (Банско);

'раздробявам, наситнявам, стривам, смилам' → 'ям' при глаголите *мѝля* 'храня се' (БЕР 3: 729), *прѝмѝлям* 'дъвча непрекъснато' (Софийско), *грѝзѝ* 'ям нещо твърдо, като отхапвам по малко' (РБЕ), *грѝзкам* жарг. 'ям' (РБЕ), *млѝтем* прен. 'ям много

бързо' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчилградско), *мл̀ти* диал. 'яде', *мл̀тнувам* 'ям много бързо' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско), *намл̀тъвам, намл̀тювам* прен. 'наяждам се до пресищане' (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско), *намл̀къвам, намл̀кювам* прен. 'наяждам се до пресищане' (Ширококопъшки район) и др.;

'мачкам, смачквам, сгъвам' → 'ям' при глаголите *м̀чкам* жарг. 'храня се, ям; кльопам' (РБЕ), 'ям много' (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), войнишки говор 'ям, храня се' (Момчилградско), *нам̀чках се* 'нахраних се доволно' (Калофер), *знѣт̀* 'много ям' (РБЕ), *мот̀я, м̀там* 'лапам, ям, гълтам' (Тетевенско) и др. Аналогичен семантичен развой се предполага и за глагола *наг̀вам* разг. 'ям или пия нещо лакомо и в голямо количество' (РБЕ), разш. ирон. 'ям или пия; поглъщам' (РБЕ), диал. *уг̀на, уг̀вам* 'ям бързо, лакомо', при което като по-малко вероятна се приема предположената от Вл. Георгиев етимологична връзка между глаголите *наг̀вам, уг̀на, уг̀вам* и стб. гънати, жнж 'гоня, карам' (< ие. *g^when²- 'удрям'). Допуска се, че към тази подгрупа могат да бъдат отнесени и някои глаголи, при които пътят за възникването на вторичното значение 'ям' не е съвсем ясен, каквито например са диалектните глаголи *пл̀дскам* 'ям, пия' (Лиляче, Врачанско) и *пл̀скам, пл̀свам, пл̀сна* 'ям много' (Самоков), *опл̀скам, опл̀сквам, опл̀скувам* 'изяждам лакомо' (Малкотърновско), *опл̀ща* 'изям, излапам' (Смолско, Пирдопско); 'гълтам' → 'ям' при глаголите *г̀лтам* разш. 'ям или пия лакомо на едри, големи глътки, лапам' (РБЕ), *погл̀щам* 'изяждам, изпивам определено количество храна, течност и др., поемам' (РБЕ);

3. Лексико-семантично поле 'говоря'

Тази част е посветена на обширното поле на глаголите за говорене в българския език, формирано в резултат от разнообразни семантични промени, осъществени в различни етапи от историята на езика. Разглеждат се както глаголи с неутрално значение 'говоря', така и такива, които имат допълнителни семантични признаци, характеризиращи

действието говорене. Голяма част от тях са оценъчни и експресивни.

Представените глаголи са групирани в няколко по-големи подгрупи: звукоподражателни глаголи със значение 'говоря (прекалено много) (празни приказки)', звукоподражателни глаголи с редулициран корен със значение 'говоря безсмислено' ('говоря много' или 'говоря неясно'), глаголи със значение 'говоря неразбрано, неясно', глаголи със значение 'говоря със силен глас' (→ 'говоря'), глаголи със значение 'карам се', глаголи със значение 'обиждам' и глаголи със значение 'клеветя, оклеветявам, злепоставям'. В края на главата са поместени четири етимологични етюда.

3. 1. Звукоподражателни глаголи със значение 'говоря (прекалено много) (празни приказки)'

В тази част се представят някои глаголи, чийто етимон е първично звукоподражание, а вторичното значение 'говоря (прекалено) много, празни приказки' е мотивирано от признака 'шум'. В някои случаи същият признак може да стои в основата на неутрално от съвременна гледна точка значение 'говоря'. Такъв е например случаят с общобългарския глагол *говоря*, чието значение 'служи си с устна реч като средство за общуване' (РБЕ) етимологично се свързва със звукоподражателния индоевропейски корен **g^hou-* (ЭССЯ 7: 75-76) / ие. **g^hōi-*, **goiǵ-*, **g^hi-* 'викам, крещя' (Рокорну 1959: 403). Предполага се следният семантичен развой:

ие. ономатопея **g^hōi-*, **goiǵ-*, **g^hi* (**g^hou-?*) 'викам, крещя'
→

→ (праслав. *gavarь / *gavara →) праслав. *gavariti →

→ (стб. *говоръ* 'недоволство, ропот, роптаене; шум, врява, метеж' →) стб. *говорити*, цсл. *говорити* 'шумя' (XI в.) →

→ *говоря* 'служи си с устна реч като средство за общуване; изговарям, изричам нещо, казвам; изказвам с думи, чрез устна реч мислите си, изразявам се гласно в съответствие с особеностите на мисленето, характера, темперамента си и под., приказвам; изразявам устно нещо, изказвам някаква мисъл, съобщавам някакъв факт и под.' (РБЕ).

С неутрални, но и с оценъчни значения за говорене е регистриран диалектният глагол *врѣвя* 'бъбря, бърборя, говоря', *врѣвя* 'разговарям' (Банско), 'говоря' (Кърналово, Петричко; Солунско), *врѣвим* 'говоря' (Зап), *заврѣвя* 'започвам да приказвам', *изврѣвя* 'да изговоря, да изкажа', *надврѣвям (се)* 'надприказвам (се)', *отврѣвя, отврѣвям* 'отговарям' (Сярско). Той се свързва с ие. **werw-(ī)jō*, образувано от ие. корен **wer-* 'говоря' (БЕР 1: 183 – 184) (у Rokornz 1959: 1162 – *uer-б, в LIV 2001: 689–690 – **uerh₁-* 'казвам' > рус. *врать* 'лъжа'). Въз основа на значенията на сродните съществителни имена *врѣва* и *врѣсък* (БЕР 1: 193 – 194), както и на други продължителни на първичния ие. корен (авест. *urvata-* 'заповед', санскр. *vrata-* 'заповед, обет', гр. *rhētōr* 'публичен говорител, оратор', *rhētra* 'съгласие, завет', *εἶρω* 'говоря', хет. *weriga-* 'обаждам, призовавам', лит. *vardas* 'име', гот. *waurd*, стангл. *word* 'дума') за първичния корен се допуска и по-конкретно значение, включващо и семантичен признак за силно, високо, шумно говорене (например 'говоря декларативно, императивно, убеждаващо'). Във всички случаи се установява връзка между значенията 'говоря' и 'викам', базирана на общия за тях семантичен признак 'шум', който би могъл да бъде отразен или не в тълкуванията на изходното и на вторичното значение.

С първично звукоподражание (и съответно с признака 'шум') се свързват и глаголи с пейоративно значение за говорене като *пльямпам* разг. грубо 'приказвам, говоря много и празни приказки; празнослова, дърдоря, бръщолева, дрънкам, плещя' (РБЕ) *изпльямвам* 'казвам изведнъж нещо неподходящо, изплещвам' (РБЕ), *пльямпѡра* 'говоря глупости' (Ихтиманско).

3. 2. Звукоподражателни глаголи с редуциран корен със значение 'говоря безсмислено' ('говоря много' или 'говоря неясно')

При екцерпирането на лексикален материал от БЕР се оформи и една голяма група експресивни глаголи за говорене, които се отличават както по своята семантика, натоварена с допълнителни признаци ('много' или 'неразбрано'), така и в словообразователно отношение. Тези глаголи са звукоподражателни и най-често са оформени с помощта на експресивни морфологични средства като пълна или частична

редупликация на корена и различни експресивни суфикси (срв. напр. *мърм-ор-я*, *бърб-ол-я*, *дърд-ос-я* и др.). Механизмът, по който възникват значенията в тази подгрупа, до голяма степен е подобен на разгледания по-горе модел (при *говоря*, *плямпам*), при който говоренето се уподобява на някакъв неопределен първичен звук. В семантично отношение обаче редупликацията на първично звукоподражание поставя акцент върху допълнителните семантични признаци, характеризиращи основното действие по различен начин. В тази подгрупа са разгледани глаголите *дръдра* 'дърдоря, бърборя', *дърдоря* 'говоря много за незначителни и излишни неща, бърборя, бърбя, брътвя' (РБЕ), *бърбрия* 'говоря празни приказки, дърдоря', *бърбрия* 'говоря много за незначителни и излишни неща, бърбя, дърдоря, брътвя' (РБЕ), *бърбрия* 'бърборя', *бърбрия* 'бърборя' (Велико Търново), *пърприя* 'дърдоря' (Борован, Врачанско; Махалата, Плевенско), *пърприя* 'говоря отегчително и безсмислено' (Бракница, Поповско), *фърфрия* 'говоря неясно; говоря много', *фърфрия* 'говоря неясно' (БЕР 8: 878), *къркрия* диал. 'бърборя, бърбя, дърдоря' (РБЕ) и др. С първично звукоподражание могат да бъдат свързани и три от общоупотребимите значения на глагола *мърморя*: 'говоря тихо, неясно и обикн. на себе си поради някакво недоволство, яд, възбуда и др.', 'говоря или чета нещо на глас монотонно, обикн. тихо, неразбрано, неясно' и 'говоря натрапливо, досадливо, изразявайки недоволството си от някого или от нещо, несъгласието си с някого или с нещо' (РБЕ). Към същия корен могат да бъдат отнесени и глаголите *мърмрия* диал. 'мърморя', *мърмрем* 'мърморя' (Банско), *мърмдсам* 'мърморя' и др.

3. 3. Глаголи със значение 'говоря неразбрано, неясно'

Глаголите, при които вторично възниква значението 'говоря неразбрано, неясно', могат да бъдат разделени на две основни подгрупи. В първата попадат звукоподражателни глаголи с редуплициран корен, част от които (тъй като имат повече от едно значение за говорене) са представени и по-горе в съответната група. Във втората подгрупа се наблюдава семантичният преход 'дъвча' → 'говоря неразбрано, неясно'.

3. 3. 1. Звукоподражателни глаголи с редулициран корен

Значението 'говоря неразбрано, неясно' редовно възниква при глаголи, образувани с редулициран звукоподражателен корен. Мотивацията за този развой личи ясно и при образуването по същия модел гр. *βάρβαρος* 'чужд, странен; невеж' (от което заемката в бълг. *варварин* 'пренебрежителното название, което древните гърци и римляни давали на всеки чужденец', РБЕ). В БЕР гр. *βάρβαρος* се сравнява с глагола *бърборя* 'говоря неясно и неразбрано', образуван с пълно удвояване на корена (БЕР 1: 119). Посочените глаголи могат да бъдат свързани с първичния ие. корен **baba-*, ономотопея за назоваване на неясна или нечленоразделна реч. Този корен, както и вариантите **bal-bal-*, **bar-bar-*, претърпели „множество дисимилации“, Покорни сочи като източник на думи като гр. *βαβάζω* 'бърбя, говоря неясно', лат. *babiger* 'глулав', алб. *bebë* 'новородено дете', англ. *baby* също, лит. *bóba*, срхр. *bobočet*, *bobòtati* 'тракам със зъби', латв. *bibināt* 'бърборене, мъккане', стинд. *balbalā-karōti* 'заеква', лит. *blābositi* 'заеквам', хол. *babbeln*, *pappeln*, англ. *babble*, стинд. *barbara-ḥ* 'заекващ', в мн. ч. за назоваване на „неарийски народи“, гр. *βάρβαρος* 'не гръцки, на неразбираем език' (> лат. *barbarus*), *βαρβαρόφωνος* 'който говори неразбираемо', лат. *baburrus* 'глулав' и др. (Pokorny 1959: 91–92). Вероятно обаче подобни типологични паралели могат да бъдат открити във всички езици.

Към тази подгрупа са отнесени глаголите *бълбля* 'говоря слабо, неправилно (за някакъв чужд език)' (РБЕ), който се свързва със значението на междуметието *бъл-бук* и удвоено или утроено *бъл-бъл-бъл-бук* за наподобяване на лек, еднообразен шум от река, поток (РБЕ). Прави се заключението, че звуците, издавани от спокойно течаща вода, обикновено се сравняват с тихо говорене, както например при *ромоня* ' (за рекичка, поток, извор, дъжд и др.) издавам ромон при своето протичане, изтичане отнякъде или съм съпроводен с ромон, ромоля' и диал. (сега поет.) 'говоря, приказвам тихо, шепна' (РБЕ), *ромоня* 'говоря тихо, приказвам' (Стойките, Широка лъка, Смолянско; Чепеларе; Черничево, Крумовградско; Мандрица, Ортакьойско; Съчанли, Гюмюрджинско), докато шумът от буйна и силна водна струя може да бъде сравнен с шумно, високо говорене, срв. напр. англ.

chatter ' (за поток, струя) тека буйно / шумно' и 'дърдоря, дрънкам, бръщолевя', англ. *brawl* 'карам се шумно' и '(за поток и пр.) тека шумно, буча'.

Сходна е семантиката и на глагола *бъблия*, който също има значение за говорене и за шум от вода: 'говоря на тих глас, неясно, неразбрано' (РБЕ), 'говоря неясно; заеквам' (БЕР) и '(за река, поток) тека, като издава тих, еднообразен, равномерен шум без прекъсване' (РБЕ). В тази подгрупа попада и диалектният звукоподражателен глагол *фъфля* 'говоря неразбрано, като да съм без зъби' (Габрово) с префигурани форми *зафъфля*, *зафъфлям* 'започвам да фъфля', *изфъфля*, *изфъфлям* 'изговарям нещо неясно', *нафъфля се* диал. 'фъфля много, набъбря се', *пофъфля*, *пофъфлям* 'говоря неясно кратко време', *профъфля*, *профъфлям* 'изговарям нещо неясно, неразбрано', *разфъфля се*, *разфъфлям се* 'разприказвам се неясно, неразбрано'.

3. 3. 2. Глаголи с изходно значение 'дъвча'

Значението 'говоря неразбрано, неясно' възниква регулярно при глаголи със значение 'дъвча'. В съвременния български език например глаголят *дъвча* 'раздробявам, смачквам със зъби храна и под.' има и преносни разговорни значения, 'говоря неразбрано, не изговарям ясно, мънкам' и 'повтарям все едно и също, предъвквам' (РБЕ). Връзка между значенията 'дъвча' и 'говоря неразбрано' съществува и в други езици, срв. напр. англ. *mouth* 'ям; дъвча' и 'мънкам, измънкам'.

Този преход (като част от по-дълга верига на семантичен развой) се наблюдава и при диалектния глагол *мелявам* 'говоря неразбрано и несвързано' (Бърложница, Доброславци, Софийско). Той принадлежи към етимологичното гнездо на глагола *меля* 'стривам зърнени храни или други зърна на прах или на по-дребни частици' (БЕР 3: 730). Връзката между двете значения би могла да бъде опосредствана от междинното значение 'дъвча', получено по представения по-горе семантичен модел '*раздробявам, наситнявам, стривам*' → 'ям' (№ 26 в Каталога). Т. е. предполагаемият семантичен развой може да изглежда така:

ие. **mel-* 'смачкам, смилам, особено зърно' (1) →

→ *меля* 'стривам зърнени храни или други зърна на прах или на по-дребни частици' (2) →

→ *меля* 'стривам зърнени храни или други зърна на прах или на по-дребни частици с уста, дъвча' (3) →

→ *мелявам* 'говоря неразбрано и несвързано' (4).

Третата степен на този развой е представена чрез значенията на някои общоупотребими и диалектни форми, свързани с изходния ие. корен **mel-*: *меля* 'храня се' (БЕР 3: 729), 'ям' (у Геров 3: 59 илюстрирано с примера: *Устата му все мелят*), *премиям* 'дъвча непрекъснато' (Софийско) и др. Към тази подгрупа са отнесени още глаголите *ломѝтя* 'говоря, изричам, изговарям неясно, неразбрано' (РБЕ), *мѝлям* таен майсторски говор 'казвам', който се свързва с *мѝлям* 'дъвча, ям (плодове)' (Смолско, Пирдопско) и *мѝмулѝжа*, зает от гр. *μαουλιζω* (образувано с наст. *-ιζω* от итал. *tattolo* 'бебе', БЕР 3: 634) и засвидетелстван със значенията 'ям бавно, като дъвча много' и 'говоря бавно, през зъби, монотонно' (Казанлък).

3. 4. Глаголи със значение 'говоря със силен глас' (→ 'говоря')

С първични звукоподражателни корени без определена изходна семантика могат да бъдат свързани голям брой глаголи със значение 'говоря със силен глас; карам се'. Те обикновено са оформени със суфикс *-к-* (както напр. *сѝскам* 'издавам шум подобен на продължително *с-с-с*', РБЕ) и първичното им значение може да се обобщи като 'произнасям определен звук (= съответното звукоподражание)'. Често новополученото значение на *verba dicendi* е оценъчно или допълнено от вторични семантични признаци, но понякога впоследствие те се неутрализират. Към тази подгрупа могат да бъдат отнесени глаголите *ѝкам*, *ѝкна* 'говоря високо' (Самоков; Горна Любата, Босилиградско; Искрец, Софийско; Кюстендилско и др.), *виѝкам* 'издавам, надавам викове, крещя', 'изразявам гласно недоволство, възмущение от някого или нещо, говоря някому високо и сърдито, ругая, карам се, хокам' (РБЕ), разг. 'изразявам гласно това, което мисля, което ме вълнува', *ѝкам* 'викам, казвам' (Габрово, Кръстополе, Ксантийско), *клиѝкам* диал. 'казвам, говоря нещо с висок глас; издавам, надавам кликове, викове;

викам, крещя викам; назовавам по име, именувам, наричам' (РБЕ), 'казвам, говоря' (Драмско, Брезнишко), 'назовавам по име' (Граово). Етимологията на глагола *река̀* предполага, че той също трябва да бъде разглеждан като резултат от семантичния развой, разглеждан в подгрупата: ие. ономатопея ие. **rei-*, **rē(i)-* 'викам, рева' → праслав. *rekti → *река̀* 'използвам думи, езикови изрази, за да предам на някого с глас, устно изказване с разнообразна цел или предназначение, кажа, изрека, издумам', РБЕ). Тук е включен и глаголят *ревѝ* неодобр. 'викам, крещя нещо оглушително, обикн. като израз на много силно чувство, дера се; за множество, тълпа) викам, крещя силно, продължително, като израз на някакви чувства, на одобрение или неодобрение' (РБЕ), продължител на на праслав. *reuti, *rjuti, *revq, 3 л. ед. ч. *revetъ < ие. звукоподражание **reu-*, източник също и на англосакс. *ryn* 'рев', *ryn, ryan* 'рева', стинд. *rāvati* 'реве, вика', лат. *rumor* 'шум; вик; мътва' и др. (БЕР 6: 197 – 198)

3. 5. Глаголи със значение 'карам се'

Някои от представените в предходната подгрупа глаголи с изходно значение 'викам' имат и вторично значение 'карам се (на някого)'. Значението 'карам се' обикновено възниква при звукоподражателни глаголи по модела 'викам' → 'карам се', а също и при глаголи със значения 'лая', 'нацапвам, омърсявам' и 'наранявам'.

3. 5. 1. Звукоподражателни глаголи

Тук се отнасят глаголите *ѡкам, ѡкна* 'хокам, ругая' (Тръстеник, Плевенско), 'мъмря някого' (Кръвеник, Севлиевско), 'карам се' (Копривщица; Челопеч, Пирдопско), *вѝкам* 'изразявам гласно недоволство, възмущение от някого или нещо, говоря някому високо и сърдито, ругая, карам се, хокам' (РБЕ), *навѝквам* 'отправлям забележки, критики към някого; карам се, хокам' (РБЕ), *ѹкам* 'ругая, навиквам' (Корово, Велинградско), *ѹкѹм* 'постоянно се карам на някого' (Бракница, Поповско), *нарѹквам (са), нарѹквам (са)* 'скарвам се' (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Девинско; Нова надежда, Хасковско), *срѹквам са* 'скарвам се грубо на някого' (Хасковско), *рѸквам* остар. и диал. 'обвинявам, упреквам някого за нещо'

(РБЕ), *пререкъвам се* диал. 'препирам се', *споричам се* 'поспечквам се' (Самоков).

3. 5. 2. Глаголи с изходно значение 'лая'

В някои случаи връзката между изходното звукоподражание и вторичното значение 'карам се' може да бъде опосредствана от глаголни значения като 'лая, вия' и подобни, т. е. от звукоподражателни глаголи за обозначаване на звуци от животни. При тези глаголи обаче може да се допусне и паралелен независим развой на две отделни значения ('лая' и 'карам се') от изходното звукоподражание. Такива значения имат глаголите *лѝя* (за куче, вълче, лисица и някои други животни) издавам лай' (РБЕ) и прен. разг. 'говоря с ожесточение против някого или нещо; нападам, ругая' (РБЕ). Подобна семантична промяна се наблюдава и при глагола *дѝжѝфкам*. Основното му съвременно значение е '(за куче) лая откъслечно и настървено, обикн. с тънък глас' (РБЕ). Глаголът има и преносно разговорно значение 'нападам някого, заяждам се с някого',

3. 5. 3. Глаголи с изходно значение 'нацапвам, омърсявам'

В някои случаи вторичното значение 'карам се' се развива и при глаголи със значение 'цапам'. Към тази подгрупа е отнесен глаголът *мурд̀арим* 'хокам, мъмря' (Ново село, Видинско), отименно образуване от *мурд̀ар* 'мръсен, нечист, неспретнат (човек)', което е заето чрез тур. *murdar* 'мръсен, нечист, гаден, нечистоплътен' от перс. *murdār* 'разложен труп, мърша'. Предполагаемият семантичен развой е 'цапам' → 'петня (някого)' → 'отнасям се лошо (с някого)' → 'карам се, хокам, мъмря' (БЕР 4: 333-334). Тук е включен и глаголът *мунд̀з̀сам, мунд̀з̀свам* 'мъмря, хокам, карам се някому' (Великотърновско) – заемка, образуван от аористната основа на гр. *μουντζώνω* 'замърсявам, осквернявам; правя обиден жест с ръка', за който се допуска аналогичен семантичен развой ('замърсявам, осквернявам' → 'хокам, карам се'); отхвърля се предположеният в БЕР (4: 326–327) семантичен развой 'обиждам' → 'карам се' → 'сърдя се', тъй като значенията 'обиждам' и 'сърдя се' са засвидетелствани за българския диалектен глагол, нито за близките до него *м̀нд̀з̀сам* 'мънкам, мъморя нещо натрапчиво' (Сливен), 'гълча, натяквам,

мърморя, критикувам дребнаво, неоснователно' (Сливенско), *мъндзѝсам* 'говоря зад гърба на някого' (Любимец, Хасковско). Към тази подгрупа са отнесени още глаголите *бърлявим* 'карам се, дърля се' (Трънско), за който е предположена етимологична връзка с *бърлог* 'смет, помия; нечистотия' (Острец, Троянско; Бериево, Севлиево), *бърлог* 'нечистоплътен, мръсен', сродни със срхр. *брлог*, *брлати* 'цапам, калям', пол. *barłóg* 'куп плява, смет, кал' и др.; *дърля се* разг. неодобр. 'карам се с някого, заяждам се', 'отговарям сопнато' (Еленско), което се свързва с *дърлявим се* 'цапам се', *раздърлявим се* 'изцапам се' (Брезнишко) и др.

3. 5. 4. Глаголи с изходно значение 'наранявам'

Значението 'карам се' регулярно възниква и в резултат от семантичния преход 'наранявам' → 'карам се'. Първата степен на този развой може да бъде изразена чрез различни глаголи с общ семантичен признак 'извършвам действие, с което накрънявам целостта на обекта на действието'. С такива значения са глаголите *кастрия* прен. разг. 'мърмя строго някого, хокам, карам се' (РБЕ), *изкастриям* диал. 'скастриям, смърмям, нахоквам някого' (Геров 2: 219), *накастриям* прен. разг. 'отправлям критика, обвинения някому, смърмям остро някого, скастриям, нахоквам, надялвам, надирам', *окастриям* прен. разг. 'мърмя строго, хокам някого, кастрия' (РБЕ); *дялям* 'карам се някому, мърмя някого' (БЕР 1: 339), *одялвам* прен. остар., диал. 'критикувам някого, кастрия' (РБЕ), *надялвам* прен. разг. 'разкритикувам, обругавам, нахоквам, накастриям, надирам'; *жуля* 'критикувам здраво' (РБЕ), 'изобличавам, карам се' (Доброславци, Софийско). С този семантичен преход се обяснява и значението на *натривам* в изреча *Натривам / натрия носа (муцуната, мутрата) на някого* разг. грубо 'нахоквам, наругавам някого, поставям някого на мястото му' (РБЕ), което се извежда от семантиката на *трия* 'продължително движа нещо по някаква повърхност, търкам' (РБЕ), 'с търкане правя нещо на ситно, съситнявам; режа дърво с трион' (БЕР 8: 265), диал. *триям* 'олощвам царевични зърна' (Слащен, Благоевградско), *трийъм* 'свалям люспите на житни растения' (Трънчовица, Никополско).

Признакът 'наранявам, накрънявам целостта', който стои в основата на вторичните значения 'карам се' в тази подгрупа, може

да бъде открит и при глаголи със значение 'отхапвам, отгрзвам'. Подобен преход се наблюдава при глагола *гриза̀* 'като стържа със зъби нещо твърдо, отделям от него дребни частици, за да ги изям, гложда' (РБЕ) с преносно значение 'постоянно уязвявам, измъчвам някого' (РБЕ), илюстрирано с примерите: *Митра не го оставя на мира, все го гризе; А ние гризем Рой, сякаш той е виновен за лошия ни хал!*; срв. и значението на производния префигиран глагол *сгръзвам* прен. разг. 'смъмрям или уязвявам някого остро, сръзвам, сръфвам, сдъвквам' (РБЕ). Аналогични семантични преходи могат да бъдат установени и в други езици, срв. напр. англ. *nibble* 'гриза, хапя; отхапвам си, захапвам по малко, хрупкам' и 'критикувам, заяждам се'.

3. 6. Глаголи със значение 'обиждам'

Представата за лошата дума, която ранява, е мотивиращ признак за семантичния развой и при глаголи с вторично значение 'обиждам, засягам с думи'. Новополучените значения трябва да се разглеждат като преносни, резултат от метафора, при която физическата рана се сравнява с душевна травма. Връзка между нараняването в пряк и преносен смисъл може да бъде установени при редица глаголи, срв. напр. значенията на глагола *дера̀* 'с рязко, силно дърпане правя на части (платно, хартия и под.), късам, разкъсвам' (БЕР) → *дера̀* 'строго мъмря, хокам някого, карам се на някого' (РБЕ). Тук са включени глаголите *ранявам* 'засягам дълбоко, огорчавам, обиждам някого' (РБЕ), *наранявам* 'засягам дълбоко, огорчавам, обиждам някого, уязвявам' (РБЕ), *уязвявам* 'дълбоко засягам с думи или дела, оскърбявам' (РБЕ), *ха̀пя* 'засягам с думи, уязвявам' (РБЕ), *зах̀пвам* прен. разг. 'засягам с думи; обиждам, уязвявам' (РБЕ), *ух̀пвам* прен. 'силно обиждам, засягам с думи' (РБЕ), *на̀ра̀пам* 'наговоря обидни думи без причина' (Брезнишко, Трънско), *къ̀лва̀* 'засягам, огорчавам или обиждам някого с остри, обидни думи и изрази', *къ̀лва̀вам* прен. 'обиждам, оскърбявам някого с остри, хапливи думи, засягам, къ̀лзва̀вам' (РБЕ). С ие. **(s)ker-* 'режа' се свързва съществителното име *скръ̀б* 'тежка душевна болка, тъга, мъка, печал' и производните глаголи *скръ̀бя̀* 'изпитвам, преживявам скръ̀б, печал' и *оскър̀бя̀вам* 'причинявам, нанасям оскърбление, обида на някого с постъпките или с думите си, обиждам, огорчавам' (РБЕ).

Подобен семантичен мотив стои в основата и на вторичните значения на глаголите *кърня* 'накърнявам, засягам' (РБЕ), *накърнявам се* '(обикн. за чувство) засягам се, понасям унижение, обида' (РБЕ); *бодà* '(за думи, факти и под.) причинявам силно неприятно чувство на някого; засягам, дразня, огорчавам' и 'обиждам, засягам някого с думи, факти и под.' (РБЕ).

Като впечатляваща илюстрация на древни вярвания се разглежда глаголят *обиждам* 'причинявам, нанасям обида, оскърбление на някого с постъпките или с думите си; огорчавам, оскърбявам, засягам; отправям оскърбителни, обидни думи към някого, отнасящи се до нещо, свързано с него, назовано от съществителното' (РБЕ). Етимологично той се свързва с глагола *виждам* 'възприемам нещо със зрението си', а семантичното обяснение се основава на народните представи за съществуването на т. нар. „лоши очи“ – „вредоносно магическо въздействие върху човека и неговото стопанство, предизвикващо болести, охлаждане на семейните отношения, лоша реколта, неуспех, разпадане на дома, а в най-тежки случаи – смърт на хората и на животните“ (Левкиевская 2002). В подкрепа на това обяснение се привежда старобългарският глагол *овидѣти*, *овидждѣ*, *овидиши*, засвидетелстван със значението 'нанасям вреда, правя пакост на някого или нещо' (Зогр., Мар., Асем., Остром., Син. тр., Клоц. и др.). Близки до посочените значения са и тези на сродните лат. *invidēre* 'завиждам, желая злото', *invidia* 'завист, недоброжелателство' (БЕР 4: 742). Косвено свидетелство за загубеното в съвременната семантика на глагола значение 'повреждам' е рум. диал. *obéjdie*, *obéjdii* 'опасност, премеждие, пакост', заето от български (БЕР 4: 742).

3. 7. Глаголи със значение 'клеветя, оклеветявам, злепоставям'

Глаголите с това значение също могат да бъдат разделени на няколко подгрупи в зависимост от изходното значение, което стои в основата на вторичното 'клеветя, оклеветявам, злепоставям'.

3. 7. 1. Глаголи с изходно значение 'мърся, цапам'

Значението 'мърся, цапам' може да бъде основа за вторичното значение 'хокам, мърморя, карам се', както вече беше изяснено по-горе (т. 3. 5. 3.). Освен това обаче от това значение може да се развие и преносното 'оклеветявам' (= 'наговарям клевети срещу някого, злепоставям, опозорявам някого с клевети', РБЕ). Такъв развой се наблюдава при глаголите *калям* прен. разг. 'злепоставям съзнателно, хуля някого или нещо, позоря, петня' (РБЕ), *петня* 'с думи или постъпки злепоставям някого или нещо, уронвам престижа им, авторитета им, излагам, опетнявам, компрометирам, позоря, безчестя' (РБЕ), *мърся* 'позоря, петня, скверня някого или нещо с някаква постъпка или думи' (РБЕ), *чёрня* прен. 'говоря лошо за някого, безчестя, срамя, коря' (РБЕ), *очёрням* прен. 'опетнявам, посрамям, опозорявам, зачерням' (РБЕ), *наплёскам* прен. неодобр. 'наговорвам или написвам за някого лоши думи, оклеветявам, очерням, нацапвам' (РБЕ), *цапам* прен. диал. 'говоря хулни, неприлични или необмислени думи' (РБЕ), *нацапвам* прен. разг. 'казвам, наговарям за някого недобри, лоши неща, наклеветявам, очерням, наклепвам' (РБЕ).

3. 7. 2. Глаголи с изходно значение 'пробождам, надупчвам'

Преносното значение 'клеветя' възниква и при някои глаголи със значение 'пробождам, наранявам с нещо остро'. Такъв развой се наблюдава при глаголите *напийшквам*, *напийшкам*, *напийшкувам* 'наклеветявам, орезалявам' (Смолянско, Девинско, Маданско), 'наклеветявам някого, донасям за него' (Съчанли, Гюмюрджинско), произв. от *пийшкам* 'бода' (Смолянско, Асеновградско, Ардинско, Девинско; Съчанли, Гюмюрджинско); *одупвам* 'клеветя, наклеветявам' (Шумен), произв. от *дупвам* 'бода, муша, пробивам' (Момино, Варненско), *дупя* диал. 'дупча' (РБЕ), *наийлям* 'наклеветявам' (Зърнево, Драмско; Ляски, Гоцеделчевско), за който се предполага връзка с незасвидетелстван глагол **ийля* с вероятно значение 'бода, дупча'.

3. 7. 3. Глаголи с изходно значение 'вдигам силен шум'

Значението 'клеветя' (= 'говоря, разпространявам клевети срещу някого', разг. 'издавам нечия вина; съобщавам, че някой е извършил нещо лошо, за да му напакостя', РБЕ) регулярно се развива и въз основа на семантичния признак 'вдигам силен шум'. Преходът е мотивиран от представата за привличане на вниманието към нещо чрез произвеждане на силен шум, както в израза *Вдигам шум около нещо* (разг.) 'разгласявам, съобщавам шумно за нещо' (РБЕ). Към тази подгрупа може да бъде отнесен глаголът *клѐня* разг. 'клеветя някого, наклепвам' (РБЕ), 'клеветя; пускам лъжи, излъгвам' (Геров 2: 369), 'пушам лъжа; клюкарствам, клеветя' (Родопите, Беломорието). Показателни за мотивацията за семантичния преход е тълкуването на стб. *клепати*, *клепиж*, *клепиши* 'давам да се разбере, посочвам, показвам' (Зогр., Мар., Асем., Сав.). Общобългарското значение на *клѐня* 'бия, удрям църковно или манастирско клепало, за да издаде звук' би могло да бъде изходно и за редица производни със значение 'клеветя', някои от които са и допълнително оформени с експресивни суфикси: *клепѝсвам* 'разнасям клюки, клюкарствам' (Асеновградско), *наклѐпувам* 'говоря против някого или наклеветявам някого' (Самоков), *наклѐпа*, *наклѐпвам* 'одумвам задочно, наклеветявам' (Пирдопско, Хасковско), 'наклеветявам' (Смолянско, Ксантийско) и др.

Освен значението 'клюкарствам' глаголът *клѐня* е засвидетелстван и с диалектното значение 'приказвам напразно' (Софийско) със съответните именни производни *клѐнчо* 'глулав, бѣбрив човек' (Луковит), *клепатѝль* 'човек, който много говори' (Ракитово, Пещерско). Тези значения представят друга посока на семантичния развой, в основата на която също стои признакът '(силен) шум' и която беше представена по-горе (Втора глава, т. 3. 2. 4.). Може да се допусне и наличието на определени нюанси при мотивиращите признаци на вторичните значения 'говоря празни приказки / глупости' и 'клеветя': в първия случай основа за прехода би могла да бъде представата за продължителен, досаден и най-вече безсмислен шум, докато значението 'клюкарствам' може да възникне въз основа на признака 'вдигам много шум около нещо, привличам вниманието към нещо чрез силен шум'.

Подобен семантичен преход се наблюдава и при глаголите *кльокам* 'клокарствам' (РБЕ), *кльока̀рствам* 'разпространявам клоки, занимавам се с клоки' (РБЕ), срв. и значенията на съответните съществителни имена *кльока* 'думи, приказки по адрес на някого, които обикн. го злепоставят, компрометират, сплетня' (РБЕ), *кьока* 'кльока' (Тръстеник, Плевенско) и др. Семантичният признак '(силен) шум' е мотивиращ и за значенията на *дрънкам* 'говоря обикн. неверни неща по адрес на някого или за нещо, одумвам някого или нещо, без да съм прав' (РБЕ), *раздрънкам се* разг. пренебр. 'започвам да говоря, да разправам нещо, пазено в тайна, разприказвам се' (РБЕ), *трондора* 'одумвам някого, клокарствам за някого' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *клеветя* 'говоря, разпространявам клевети срещу някого' и разг. 'издавам нечия вина; съобщавам, че някой е извършил нещо лошо, за да му напакостя' (РБЕ).

3. 8. Етимологични етюди, свързани с глаголи за говорене

Със значението 'говоря' са свързани и четирите етимологични етюда, с които завършва аналитичната част на изложението. Някои от представените в тях глагли имат добре изяснена етимология, докато за произхода на други могат да бъдат изградени различни хипотези въз основа на представените в изследването семантични паралели.

3. 8. 1. За произхода на глагола *лапарддсам* 'бърборя' (опит за обяснение чрез семантични паралели)

В първия етюд се разглежда етимологията на диалектния глагол *лапарддсам*, *лапарддсам* 'бърборя' като пример за това, че с помощта на семантични паралели може да бъде потвърдена или отхвърлена дадена хипотеза за произхода на дума, чиято история не е съвсем ясна. Изграждат се няколко възможни хипотези за неговия произход въз основа на установените до момента семантични паралели. Към етимологичното гнездо на глагола се отнасят и някои глаголни и именни образувани като *лап̀ацам* 'говоря глупости; бръщолевя' (Малкотърновско; Монтанско; Врачанско; Копривщица), 'дърдора, дрънкам втели некипели', *леп̀ацам* 'говоря глупости, дрънкам' (Копривщица) и др.

3. 8. 2. Значението на глагола *ка̀звам* като резултат от семантичен развой

Във втория етюд се проследява историята на глагола *ка̀звам* и се установява регулярността на връзката между значенията 'показвам, правя да се забележи' и 'казвам', която се открива и при глаголи като *явявам се* 'излизам да ме видят, показвам се, появявам се' → *явявам* (остар.) 'съобщавам', както и при префигираните производни *заявявам се* 'правя да ме забележат; проявявам се, изявявам се' → *заявявам* 'съобщавам, казвам нещо пред някого, обикновено категорично или тържествено' (РБЕ) и др. Паралелен семантичен развой се наблюдава и в етимологичното гнездо на глагола *с̀дча* 'с движение, с жест, с пръст или по друг начин обръщам внимание на някого върху нещо'. Той е продължител от ие. **sok^(w)-*, **sek^(w)-* (**sok^(u)-*, **sek^(u)-*, **soq^u-*, **sequ^u-*) с възстановено в БЕР значение 'казвам, показвам'. В други индоевропейски езици от този корен са се развили глаголи със значения за говорене: лит. *sakýti*, *sakai* 'говоря', *saka* 'приказка', латв. *sacít*, *saku* 'също, стсакс. *seggian*, ствиснем. *sagén* 'говоря', нем. *sagen* 'казвам', англ. *say* 'също, гр. *ἐννέπω* 'говоря, разказвам'.

3. 8. 3. Значения на глагола *ва̀дя* 'клеветя, злословя' и на производния от него глагол *оба̀ждам (се)*

Третият етимологичен етюд е посветен на значенията на диалектния глагол *ва̀дя* 'клеветя, злословя' и на производните от него глаголи *оба̀ждам (се)*, *сва̀дам* 'скарвам', *сва̀дя* 'скарвам, смразя', *сва̀дя се* диал. 'скарвам се, започна разправия с някого', *сва̀ждам* остар. и диал. 'предизвиквам свада между две или повече лица или страни, скарвам', *сва̀да* 'караница, разправия' и др. Установява се, че посочените значения не са първични за етимологичното гнездо: глаголът *ва̀дя* е продължител на праслав. **vāditi*, **vādjā* (БЕР 1: 112), което Ю. Покорни свързва с индоевропейския корен **au-*, **aued-* 'говоря' (Рокотпу 1959: 76 – 77). Това първично значение се пази при някои сродни думи като гр. *αὐδή* 'звук, глас, говор', гр. *αὐδάω* 'викам, говоря', стинд. *vādati* 'говори, казва, съобщава, издава' (при Покорни – 'оставя гласа да звучи'), *vādāyati* 'прозвучава, говори' (БЕР 1: 112). За българския глагол се допуска преходът 'правя да се чуе' →

'клеветя, клюкарствам', установен и тук при други глаголи (Трета глава, т. 3. 7. 3.).

3. 8. 4. За възможния домашен произход на думите *ваджия* и *ваджийски*

Въз основа на представените етимологични и семантични връзки в рамките на етимологичното гнездо на глагола *вадя* 'клеветя, злословя' към него се отнасят и думите *ваджия* 'пущина' и *ваджийски* 'който предизвиква неприязнено чувство, омраза; омразен, ненавистен, проклет, пуст' (РБЕ), за чийто произход до момента не са предложени достатъчно убедителни етимологични хипотези. Отхвърлят се предишни опити за етимологизуване на думите като заемки от турски или от италиански език и се представят аргументи за домашния произход на посочените думи.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В **Заключението** се обобщават най-важните наблюдения, направени в рамките на изследването. Подчертава се, че въз основа на семантичния анализ на разгледаните глаголи в трите глави са установени семантични преходи, които могат да бъдат определени като регулярни в българския език, а и в по-общ типологичен план. Паралелизмът при наблюдаваните семантични преходи потвърждава изказаните тези за съществуването на *диахронна семантична типология*, която трябва да бъде изследвана както с оглед на общата семантична типология, така и с оглед на *семантичния аспект на етимологичния анализ* при етимологичните изследвания. Изказва се мнение, че установяването на диахронни тенденции и закономерности в семантичния развой на лексиката и тяхното отчитане в етимологичното проучване би допринесло за по-убедително тълкуване на произхода на думите, особено на такива, които нямат единна етимология. Систематизирането на резултатите от подобни диахронни семантични изследвания, от друга страна, би допринесло за усъвършенстване и на етимологичната практика, особено при решаване на въпроса с омонимите в лексикографски аспект. Установените в рамките на изследването семантични преходи, макар и въз основа на ограничен фрагмент от речниковия състав, по-конкретно биха допринесли и за оптимизиране на работата върху „Българския етимологичен речник“, който обхваща огромно количество диалектен материал и лексикографското организиране на гнездови принцип понякога създава трудности.

Изтъква се още, че диахронният аспект на семантичния анализ може да помогне и при синхронното тълкуване на многозначни глаголи по отношение на посоката на семантична деривация, какъвто е случаят например с *перà* разг., чието значение 'бия, удрям, пердаша' в РБЕ е определено като преносно, а всъщност от диахронна гледна точка то се явява първично.

IV. ПРИЛОЖЕНИЕ. Каталог на семантичните преходи, установени в изследването

Установените в хода на изследването семантични преходи, подкрепени с всички издирени семантични паралели, са систематизирани в *Каталог на семантични преходи, установени в изследването*. Неговото съставяне беше отбелязано като една от конкретните цели на настоящия труд. Каталогът включва 42 семантични прехода и има отворен характер, т. е. би могъл постепенно да се допълва и разширява въз основа на допълнителен лексикален материал, за да бъде ползван като справочник на възможните семантико-деривационни процеси в диахронен план при практическата работа върху „Българския етимологичен речник“.

Библиография:

1. **Абаев 1986:** Абаев, В. Как можно улучшить этимологические словари. – В: Этимология, Москва, изд. „Наука“, 1984, 7–27.
2. **Апресян 1974:** Апресян, Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, изд. „Наука“, 1974.
3. **БЕР 1–8–:** Български етимологичен речник. Т. 1 – 8–. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1971 – 2017.
4. **Березович 2014:** Березович, Е. Русская лексика на общеславянском фоне: семантико-мотивационная реконструкция. Москва, изд. „Русский фонд содействия образованию и науке“, 2014.
5. **БЛ 2013:** Българска лексикология. Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божилова. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
6. **Бояджиев 1995:** Бояджиев, Ж. Увод в езикованието. Пловдив, изд. „Хр. Г. Данов“, 1995.
7. **Варбот 1986:** Варбот, Ж. О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях. – В: Этимология. Москва, изд. „Наука“, 1984, 33–40.
8. **Варбот 2012а:** Варбот, Ж. Из семантического опыта этимологии. В: Исследования по русской и славянской этимологии Москва – Санкт Петербург, изд. „Нестор – История“, 2012, 69 – 75.
9. **Варбот 2012б:** Варбот, Ж. Этимологические гнезда и лексикосемантические поля в диахронии и синхронии. В: Исследования по русской и славянской этимологии. Москва – Санкт Петербург, изд. „Нестор–История“, 2012, 145–153.
10. **Варбот 2012в:** Варбот, Ж. Индоевропейские и праславянские архаизмы в славянских нерегулярных преобразованиях. В: Исследования по русской и славянской этимологии, Москва – Санкт Петербург, изд. „Нестор-История“, 2012, 165–170.
11. **Влаић-Поповић 2002:** Влаић-Поповић, Ј., Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника). Београд, изд. Институт за српски језик САНУ, 2002.
12. **Вучковић 2013:** Вучковић, М. Континуанте прасловенских основа **gъb-*, **gyb-* и **gub-* у српском језику. Београд, 2013.
13. **Георгиев 1958:** Георгиев, Вл. Въпроси на българската етимология. София, Издателство на БАН, 1958.
14. **Геров 1– 5:** Геров, Н. Речник на българския език. София, изд. „Български писател“, Т. 1– 5 (1975 – 1978).
15. **Гринберг 1970:** Гринберг, Дж., Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс, Меморандум о языковых универсалиях. – В: Новое в лингвистике 5 (Языковые универсалии). Москва, изд. „Прогресс“, 1970, 31–44.
16. **Дейкова 2004:** Дейкова, Хр. Проблеми при производните в етимологична статия от гнездови тип (върху материал от БЕР). – В: Български език 51/4, 74–78, 2004.

17. **Дейкова 2010:** Дейкова, Хр. За някои проблеми при разработване на етимологична статия от гнездови тип (върху материал от БЕР). –Български език 57/4, 2010, 62–67.
18. **Зализняк 2001:** Зализняк, А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантических переходов“. – Вопросы языкознания 2001, 2, 13–25.
19. **Карцевский 1965:** Карцевский, С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. – В: История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях, 2, Звегинцев В. (ред.). Москва, 1965, 85–93 <<http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/karcevskiy/dualizm.html> >.
20. **Касабов 2006:** Касабов, И. Граматика на семантиката. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006.
21. **Касабов 2013:** Касабов, И. Българска лексикология и фразеология. Том 3. Проблеми на общата лексикология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
22. **Катц 1981:** Катц, Дж. Семантическая теория. – Новое в зарубежной лингвистике, 10, Лингвистическая семантика. Москва, изд. „Прогресс“, 1981, 33 – 49.
23. **Колева-Златева 1998:** Колева-Златева, Ж. Семантична реконструкция. Методологични аспекти. Велико Търново, ИК „Знак '94“, 1998.
24. **Косериу 1990:** Косериу, Е. Лекции по общо езикознание. София, изд. „Наука и изкуство“, 1990.
25. **Куркина 1971:** Куркина, Л. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. I – В: Этимология, Москва, изд. „Наука“, 1971, 3–19.
26. **Куркина 2021:** Куркина, Л. Славянское слово во времени и пространстве. Москва, изд. „Индрик“, 2021 г.
27. **Левкиевская 2002:** Левкиевская, Е. „Сглаз, порча“ в Славянская мифология. – В: Энциклопедический словарь. А – Я. Москва, изд. Международные отношения, 2002, 429.
28. **Пернишка 1993:** Пернишка, Е. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София, Издателство на БАН, 1993 г.
29. **РБЕ:** Речник на българския език (електронен ресурс) [29.05.2023].
30. **Тодоров 1994:** Тодоров, Т. Ат. Етимологични етюди. Произход на български думи. София, изд. „Диос“, 1994.
31. **Тодоров 1995:** Тодоров, Т. Ат. Диалектният български глагол *хитам* 'бързам': произход, сродни думи, семантични паралели. – Български език, 45, 1995, 4, 321–325.
32. **Тодоров 2002:** Тодоров, Т. Ат. Старобългарското анафорично местоимение и неговите новобългарски застъпници. Произход на формите. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002 г.
33. **Тодоров 2003:** Относно произхода на българските глаголи *отмалявам* (в св. *отмалея*), *премалявам* (в св. в. *премалея*) и на други форми. – Studia etymologica Brunensia 2, Praha, 2003, 127–136.

34. **Толстая 2008:** Толстая, Св. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва, изд. „Индрик“, 2008.
35. **Толстой 1968:** Толстой, Н. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии. – В: Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов. Москва, 1968.
36. **Трубачев 1980:** Трубачев, О. Реконструкция слов и их значений. – Вопросы языкознания 29, 3, изд. „Наука“, 1980, 3–14.
37. **Уфимцева 1986:** Уфимцева, А. Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики). Москва, изд. „Наука“ 1986.
38. **ЭССЯ:** Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд <<https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja>> [29.05.2023].
39. **Blanár 1984:** Blanár, V. Lexikálno-sémantická rekonstrukcia. Bratislava, 1984.
40. **Buck 1949:** Buck, C. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A contribution to the history of ideas. Chicago, University of Chicago Press 1949.
41. **Deykova 2015:** Deykova, H. Slavic continuants of the ProtoSlavic ablaut sequence **tur-*, **tʁr-*, **tyr-*. – In: Studia etymologica Brunensia 18, Etymological Research into Old Church Slavonic. Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2014, 9-11 September 2014. Brno. Praha, „Nakladatelství Lidové noviny“, 2015, 113–127.
42. **Havlová 1979:** Havlová, E. Zum Problem der Homonymie in der etymologischen Forschung. – Zeitschrift für Slawistik, Bd. 24, Heft 1, 51–54.
43. **Leech 1981:** Leech, G. Semantics: The Study of Meaning. Bungay, Suffolk, Richard Clay (The Chaucer Press) Ltd, 1981.
44. **Lyons 1977:** John Lyons, Semantics, Cambridge University Press, 1977.
45. **Meyer 1891:** Meyer, G. Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Strassburg, 1891.
46. **Němec 1980:** Němec, I. Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha, 1980.
47. **Pokorny 1959:** Pokorny, J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1959.
48. **Reiter 1964:** Reiter, N. Der dialekt von Titov Veles. Berlin, 1964.
49. **Vaillant 1974:** Vaillant, A. La Grammaire comparée des langues slaves, T. 4: La formation des noms. Paris, 1974.
50. **Wierzbicka 1980:** Wierzbicka, A. Lingua Mentalis: The Semantics of Natural Language, Sydney, Academic Press, 1980.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. За първи път в българската етимология глаголна лексика, включена в „Българския етимологичен речник“, е обект на монографично изследване, с акцент върху семантичния аспект на етимологичния анализ.

2. В дисертацията се прилага системен подход на изследване на семантичната еволюция на разглежданите глаголи, при това и в двата възможни аспекта на анализа, предложени от Ж. Ж. Варбот. Семантична реконструкция на глаголите с възстановяване на първичното значение и изясняване на отделните етапи в семантичния развой се извършва, от една страна, в рамките на едно етимологичното гнездо, а от друга страна, в рамките на едно и също лексико-семантично поле, включващо глаголи от различни етимологични гнезда. В това отношение изследването е принос към етимологичното проучване на българска глаголна лексика в методологичен план.

3. Изхождайки от неоспоримата роля на диалектната лексика в етимологичните проучвания, при разкриване на възможни регулярни семантико-деривационни процеси в диахронен план се опираме на голямо количество диалектен езиков материал, включен в „Българския етимологичен речник“. По този начин прилагаме както вертикалния, така и хоризонталния подход на анализ, водени от разбирането, че диалектните данни са „разгърната в пространството диахрония“ (по Толстой). Анализът на диалектен материал дава възможност да се проследят различни етапи в семантичния развой на думите до тяхното първично значение, засвидетелствано често само на диалектно равнище. От друга страна, установените семантични преходи на диалектно равнище служат като доказателствен материал на предполагаемите възможни посоки в семантичната еволюция на думите, в подкрепа на тяхната регулярност.

4. В дисертацията се прилагат едновременно диахронен и синхронен подход на изследване, като сравнително-историческият метод се съчетава с метода на семантичните паралели като един от основните типологични критерии при изучаване на диахронните семантични изменения.

Отчитат се и по-общи типологични критерии, свързани с механизмите и начините на семантичната деривация като стесняване на значението, разширяване на значението, метафора, метонимия. При установяването на определена регулярност в семантичните диахронни изменения изхождаме и от наблюдаващите се семантични отношения на синхронно ниво, както с оглед на полисемията (и по-конкретно на семантичната структура на многозначната дума), така и с оглед на т. нар. семантична омонимия. При изясняването на механизмите на семантичните промени изхождаме от системността в лексикалната многозначност на синхронно равнище.

Водени от убеждението, че синхронният подход на изследване на значението може да разшири възможностите и на диахронните семантични изследвания, в работата прилагаме и метода на компонентния анализ като един от основните похвати в дескриптивната семантика. Обособяването на съществуващите в значенията на разглежданите глаголи ядрени и периферни семантични признаци, които пораждат различни семантични полета в рамките на едно етимологичното гнездо, води до установяване на механизмите на семантичните изменения, а това от своя страна е принос към диахронната семантична типология, а също и към методологията на семантичната реконструкция в етимологичните изследвания.

5. Установените в процеса на анализа семантични преходи са подкрепени със семантични паралели както от българския език, така и от различни други славянски и индоевропейски езици, като по този начин предполагащите логически отношения на производност в синхронен и в диахронен план се верифицират и потвърждават. В този смисъл изследването е принос към семантичната типология както по отношение на синхронните лексикални изследвания, така и по отношение на диахронните проучвания в областта историческата лексикология и етимологията.

6. Резултатите от семантичния аспект на анализа, приложен съвместно с фонетичния и словообразователния аспект при етимологичното тълкуване на разглежданите глаголи, позволяват да се допълнят и коригират някои от съществуващите обяснения в „Българския етимологичен речник“ и в други източници, както и да се предложат нови етимологични обяснения на някои от глаголите и

свързани с тях думи. С това изследването е принос към българската и славянската етимология.

7. Систематизирането на установените семантични преходи, подкрепени от различни семантични паралели, в Каталога на семантичните преходи, установени в изследването, би имал конкретно приложно значение при изработването на „Българския етимологичен речник“. Установените преходи и паралели към тях могат да служат като доказателствен материал в подкрепа на една или друга етимологична хипотеза при неясни по произход думи, могат да помогнат за правилното отнасяне на разнородния диалектен материал към съответно етимологично гнездо, респ. речникова статия, а така също и за идентифицирането и речниковото представяне на етимологичните и неетимологични омоними. В този смисъл работата е принос към лексикографска практика в „Българския етимологичен речник“.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Фучеджиева, К. За произхода на някои експресивни глаголи за говорене в българския език (семантични аспекти на анализа). – В: Доклади от Паисиеви четения 2017, Научни трудове, том 55, кн. 1, сб. А, Филология. Пловдив, 2017, 59 – 68.

2. Фучеджиева, К. Семантичен развой на експресивни глаголи със значение 'ям' и 'пия' в българския език“. – В: Доклади от Четиринадесетите национални славистични четения „Стереотипът в славянските езици, литература и култури“ (26 – 28 април 2018 г.). Том първи. Езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ 2019, 276 – 286.

3. Фучеджиева, К. Семантичен развой при глаголи за движение. Наблюдение върху материал от „Българския етимологичен речник“. – В: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020 година), II том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020, 38 – 42.

4. Фучеджиева, К. За произхода на глагола *лапардòсвам* 'бърборя' (опит за обяснение чрез семантични паралели). – В: Българският език – исторически и съвременни аспекти“. Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов. София: ИБЕ, 2020, 275 – 282.

5. Фучеджиева, К. За възможния домашен произход на *ваджия* и *ваджйшки*. – Дзяло, е-списание в областта на хуманитаристиката, год. IX, 2021, бр. 21.